

ATEBE

Dinî Arařtırmalar Dergisi
Journal for Religious Studies

ATEBE Dergisi | Journal of ATEBE

e-ISSN: 2757-5616 | Haziran / June 2021/1, 5: 35-57

Osmanlı Kıbrıs'ında Gayrimüslim ve Kilise Vakıfları

Non-Muslim and Church Waqfs in the Ottoman Cyprus

Sıddık Korkmazer

Doktora Öğrencisi, Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi Anabilim Dalı
PhD Student, Bursa Uludağ University, Institute of Social Sciences, Department of Islamic History
Bursa/Turkey

s_korkmazer@hotmail.com

orcid.org/0000-0002-3967-2002

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliř Tarihi / Date Received: 6 Nisan/April 2021

Kabul Tarihi / Date Accepted: 29 Mayıs/May 2021

Yayın Tarihi / Date Published: 15 Haziran/June 2021

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran/June

Atıf / Cite as: Korkmazer, Sıddık. "Osmanlı Kıbrıs'ında Gayrimüslim ve Kilise Vakıfları = Non-Muslim and Church Waqfs in The Ottoman Cyprus". *ATEBE* 5 (Haziran 2021), 35-57. <https://doi.org/10.51575/atebe.910572>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, iTenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir/This article has been scanned by iTenticate. No plagiarism detected.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (**Sıddık Korkmazer**).

Copyright © Published by Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi / Social Sciences University of Ankara, Faculty of Islamic Sciences, Ankara, 06050 Turkey. All rights reserved.

CC BY-NC-ND 4.0 | This paper is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial NoDerivatives International License.

CC BY-NC-ND 4.0 | This paper is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial NoDerivatives International License.

Osmanlı Kıbrıs'ında Gayrimüslim ve Kilise Vakıfları*

Öz

Geçmiş insanlık tarihi kadar eski olan iyilik yapma ve sevap kazanma duygusundan doğan vakıf, İslam ile birlikte hukuksal bir zemin kazanarak ebedi bir müessese haline gelmiştir. Sosyo-kültürel ve dini hizmetleri üstlenen vakıf ya da vakfa benzer fiiller yalnızca Müslümanlar arasında değil diğer dinlere mensup insanlar arasında da yaygın şekilde görülmekteydi. Örneğin Hint devletlerinde kralların din adamı olan Brahmanlara köyler hediye ettiği görülmektedir. Brahmanlar bu köylerin mülküne sahip olmamakta, köylüler tarafından işlenen toprakların gelirini almakta ve böylece varidat sahibi olmaktaydılar. Dârüİslâm'da gerek Müslüman gerekse de gayrimüslim tebaa tarafından kurulan vakıflar şer'î hukuka bağlı olarak faaliyet göstermekteydi. Osmanlı Devleti'nin üç yüz yedi yıl hüküm sürdüğü Kıbrıs Adası'nda da aynı şer'î hükümler bağlamında çok sayıda vakfın kurulduğu görülmektedir. Osmanlı Dönemi Kıbrıs vakıfları üzerine birçok çalışma yapılmasına rağmen bunlardan yalnızca biri gayrimüslim vakıflarını konu edinmektedir. Söz konusu çalışmada ise yalnızca yedi şahıs vakfi ele alınmakta ancak kiliselere ait fetih öncesi ve sonrası vakıflarına değinilmemektedir. Bu çalışmada işaret edilen söz konusu eksiklik üzerinde durulacaktır. Genel olarak KKTC Girne Milli Arşiv ve Araştırma Dairesinde bulunan Kıbrıs Şer'iyye Sicilleri kaynak olarak alınmakla birlikte, Osmanlı Arşivi ve Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinden tespit edilen belgeler analiz edilecektir. Öncelikle gayrimüslim ve zimmî kavramları açıklanarak Kıbrıs'ta bu kategoriye giren şahıslar ve bunların hukuki haklarına değinilip İslam hukukunda gayrimüslimlerin vakıf kurma hakları üzerinde durulacaktır. Diğer bir başlık altında iki tablo halinde verilen biri iptal edilmiş on bir şahıs vakfi ile farklı cemaatlere ait yirmi bir kilise ve manastır vakfi ayrıntılı olarak incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: İslam Tarihi, Kıbrıs, Vakıflar, Gayrimüslimler, Kilise Vakıfları.

Non-Muslim and Church *Waqfs* in The Ottoman Cyprus

Abstract

Having emerged out of the notions of doing good and gaining good deeds, the institution of *waqf*, which is as old as the history of humanity, gained a legal basis with Islam and became a perpetual institution. The institution of *waqf* which is concerned with undertaking socio-cultural and religious services, or similar acts, were common not only among Muslims but also among people belonging to other religions. For example, it is known that Indian kings donated villages to Brahmins who were clergymen. While the Brahmins did not own the property of these villages, they received the income of the lands cultivated by the peasants, and thus had revenues. The *waqf* institutions established by both Muslim and non-Muslim subjects in *Dar al-Islam* operated under the *Shari'ah* law. It is known that many institutions of *waqf* were established in the context of the same *Shari'ah* provisions in Cyprus, where the Ottoman Empire ruled for three hundred and seven years. Although there have been many studies on the institutions of *waqf* in Ottoman Cyprus, only one of them deals with non-Muslim foundations. That study goes into only seven private foundations, while not mentioning pre and post-conquest institutions of *waqf* belonging to churches. This present study aims to contribute to this gap in the literature. It is based on the analysis of the Cyprus *Shar'iyyah* records in the Turkish Republic of Northern Cyprus as the main source of the study, in addition to the documents from the Ottoman archive and the Archives of the Directorate General of Foundations. First, by explaining the concepts of non-Muslim and *dhimmi*, it will address the individuals in this category in Cyprus and their legal rights, and will focus on the rights of non-Muslims to establish foundations according to the Islamic law. It will examine in detail eleven private foundations, one of which was abolished, in addition to twenty-one church and monastery foundations belonging to different congregations.

Keywords: Islamic History, Cyprus, Waqfs, Non-Muslim, Church Waqfs.

* Bu çalışma devam etmekte olan "Osmanlı Dönemi Kıbrıs Vakıfları (1571-1826)" başlıklı doktora tezi (Bursa Uludağ Üniversitesi, Bursa) esas alınarak hazırlanmıştır. / This article is prepared on the basis of doctoral dissertation titled "Cyprus Waqfs in Ottoman Rule (1571-1826)" PhD Dissertation, (Bursa Uludağ University, Bursa/Turkey).

Extended Abstract

Having emerged out of the notions of doing good and gaining good deeds, the institution of *al-waqf* (foundation), which is as old as the history of humanity, gained a legal basis with Islam and became a perpetual institution. Concerned with undertaking socio-cultural and religious services or similar acts, the institution of *waqf* was common not only among Muslims but also among people who were part of other religious beliefs. For example, it is seen that kings in the Indian countries donated villages to the Brahmins, who were clergymen. Brahmins did not own the property of these villages. They only took the income of the lands cultivated by the peasants and thus had revenues. The *waqfs*, established by both -Muslim and non-Muslim subjects- in *Dâr al-İslâm*, operated under *Sharî'ah* law. It is seen that many *waqfs* were established in the context of the same *Sharî'ah* provisions in Cyprus, where the Ottoman Empire ruled for three hundred and seven years.

In the research we made on the registers of Cyprus Shar'ıyyah, we found out the records of 11 non-Muslim *waqfs*, 21 church *waqfs*, and one *waqf* was shut down because of not fulfilling the legal requirements. One of these non-Muslim *waqfs* was founded by Jews, two by Armenians, and eight by Rums (Greeks). Meanwhile, 13 of the Church *waqfs* belong to Greek Orthodox, the other two to Armenian, four to the Archbishop of Tûr-i Sînâ, and two to the Greek Patriarchate of Jerusalem. The only non-Muslim *waqf* was founded by the Jews, and the *mevkûfs* (the donated property's) conditions' stipulated that while it could be used for the benefit of the Jewish community, its income needed to be used for the benefit of another religious community. All of the other *waqfs* were presented to benefit the poor or religious officials of the religion to which the *wâqif* (founder) is a member, and the trustee's members of the *waqf* were required to be trustees of the churches as well. It is seen that the non-Muslims who had the same rights and responsibilities as Muslims in establishing charitable *waqfs* had had their foundations shut down when they did not fulfill one or more of these conditions. Based on the archive records, we can see that there were Catholic and Orthodox churches and properties belonging to these churches before the Ottoman Empire took the island of Cyprus. Especially in some of the Registers of Important Affairs (*Muhimme Defterleri*) covering the conquest of Cyprus and the following period, besides many Catholic churches turned in mosques or sold as properties, there are many records about the Tûr-i Sînâ Monastery and some other churches and *waqfs* continuing their work actively. After the conquest of Cyprus, the most important Cathedrals and churches belonging to the Catholics, especially those in Nicosia and Famagusta, whose church activities on the island were terminated due to their *harbî* (war) status, were converted into mosques together with their properties and *waqfs*. Besides this, the Ottoman Empire provided religious, social, and political rights and financial opportunities to the both Orthodox and Armenian communities, as they helped Ottomans in the war.

While some of the churches and monasteries belonging to Catholics were given to Orthodox Greeks and Armenians, some of them were sold together with the *waqfs* and properties they owned, and the income obtained by selling them was recorded in the state treasury. Looking at the Christian *waqfs* in Cyprus, it is seen that the creator of the *waqf* has generally stipulated that the trustee of the foundation has to be either the priest of the poorer of the church or the trustee of the church (as a *waqf*). Only in one *waqf* founded by Mario binti Yanni, a non-Muslim named Hirstoğlu son of Konomidi, is mentioned as a trustee. Trusteeship will be transferred to that authority or to the person that will take the post only when the duty or life of the trustee ends. When the *mevkûfs* are examined, it is seen that ten *waqfs* have endowed the real estates. Within the site of different *mevkûfs* that are part of 8 different *waqfs*, there are different numbers of rooms, gardens, trees, etc. In addition to the ten ranges that host it, one garden with trees and irrigation rights have been given.

Giriş

İnsanların sevap kazanma amacıyla tercih ettikleri iyilik yapma yöntemlerinden biri olan vakıf; Müslüman, Hristiyan ve Yahudi bireyler arasında yaygın bir uygulamadır.¹ Arapça, durdurmak, alıkoymak, hapsetmek manalarına gelen vakıf kelimesi fikhî terim olarak âkıl bâliğ, hür bir kişinin sahibi olduğu bir mülkü, menfaati diğer insan ve canlılara ait olmak üzere temlik ve temellükten çıkartarak Allah'ın mülkü haline getirmesi demektir.²

İslam'dan önceki medeniyetlerde ictimaî ve dinî saiklerle insanların yararına bağışlanmış kuyu, köprü, ev, çeşme vb. vakıf fiili mevcut olmasına rağmen İslam'da olduğu gibi hukuksal bir

¹ Diğer dinlerdeki vakıf uygulamaları için bk. Ahmed Akgündüz, *İslam Hukukunda ve İslam Tatbikatında Vakıf Müessesesi* (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1996), 48-55; Walter Ruben, "Budhist Vakıfları Hakkında", *Vakıflar Dergisi* 2 (1942), 173-184; Mehmed Fuad Köprülü, *İslam ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2005), 299-307.

² Ömer Hilmi Efendi, *Ahkâmü'l-evkaf* (İstanbul: Matbâ-i Âmire, 1307), 2; Hacı Mehmet Günay, "Vakıf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/475.

zemin ve ebedî bir müesseseye meydana getirilememiştir.³ Müslümanlar Kur'ân-ı Kerîm⁴ ve sünnetten⁵ hareketle vakıf kurmaya önem vermişlerdir. Sadece sevap kazanmak amacıyla değil gerek sahip oldukları mülkleri korumak gerekse de istediği kişiye mirasından pay ayırmak için çok sayıda vakıf kurulmuştur. İslam devletlerinde Müslümanların yanında gayrimüslimler tarafından da İslam hukukunun kendilerine izin verdiği çerçevede çok sayıda vakıf kurulmuştur.⁶ Bu makalede ise Hz. Osman'dan itibaren İslam coğrafyasının bir parçası haline gelen Kıbrıs'ta, Osmanlı Devleti döneminde kurulan gayrimüslim vakıfları incelenmiştir.

Spesifik olarak Kıbrıs'taki gayrimüslim vakıflarını konu edinen tek çalışma Soyalp Tamçelik ve M. Kemal Kasapoğlu tarafından kaleme alınan "Kıbrıs'ta Kurulan Gayrimüslim Vakıfları ve Özellikleri" isimli çalışmadır. Mezkûr çalışmada Kıbrıs'ta kurulmuş yalnızca 7 gayrimüslim vakfı üzerinde durulmuştur. Ada'da bulunan kiliselere ait Osmanlı öncesi var olup Osmanlı döneminde devam eden vakıflara değinilmemiştir.⁷ Nitekim Kıbrıs Şer'iyeye sicilleri üzerinde yaptığımız araştırmada aynı döneme ait biri hukuki şartları yerine getirmedeği için iptal edilmiş on bir gayrimüslim vakfı yanında mütevellileri tarafından idare edilen yirmi bir tane kilise vakıf kaydı bulunmaktadır. Bu makalede yukarıda zikredilen belgeler bağlamında literatüre katkı sağlanmaya çalışılmıştır.

Gayrimüslimler tarafından kurulan vakıflara ve vakıf kurma şartlarına geçmeden önce gayrimüslim denilince kimlerin kastedildiği açıklanmalıdır. İslam hukukunun geçerli olduğu diğer devletlerde olduğu gibi Osmanlı'da da insanlar ırklarına göre değil mensubu oldukları inanca göre sınıflandırılmaktaydılar. Üzerinde bütün mezheplerce ittifak sağlanmamakla beraber genel olarak *Dârü'lislâm*'da Müslümanlar dışında kalan Hristiyan, Yahudi ve Mecûsîlere gayrimüslim denilmektedir. Bunlardan ülke vatandaşı olanlara *zimmî*, ülkede belirli bir süre ikamet edenlere de *müste'men* denilmektedir.⁸ Bunlar Müslümanların çoğunluğu gibi devlete vergi verip devletten can, mal güvenliği yanında sosyo-kültürel ve dinî haklarının sürdürülmesi yönünde hizmet gördükleri için devlete vergi veren Müslümanlar ile birlikte reâyâ olarak tanımlanmaktadırlar.⁹ Kıbrıs'ta da gayrimüslim reâyâ; Ortodoks Rumlar, Ermeniler, Yahudiler, Suriyeli Ya'kûbîler ve Sînâ Hristiyanlarından oluşmaktaydı.¹⁰

Osmanlı, Kıbrıs adasını fethettiğinde savaştığı millet olan Katolik Venedikliler/Latinler *harbî* gruptan sayılmış, bütün mülkleri ile kiliselerine de el konulmuş ve reâyâ kısmına dahil edilmemişlerdir. Venediklilerde yönetici ve hâkim konuma mensup olan Katoliklerin çoğu, savaşta ya öldürüldüler ya da esir edildiler. Antlaşmalarla Ada'dan ayrılanların dışında geriye kalanları ise Ortodoksluk ya da Müslümanlık arasında tercihte bulundular. Nitekim George

³ Vakıfların menşei ve tarihte ortaya çıkışı hakkındaki tartışmalar için bk. Ali Himmet Berki, "Vakıfların Hukuk, Mahiyeti, İnkişafı ve Tekâmülü, Cemiyet ve Fertlere Sağladığı Faideler", *Vakıflar Dergisi* 6 (1965), 9-10; Köprülü, *İslam ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi*, 295-343; Nazif Öztürk, *Menşei ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar* (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1983), 30-40.

⁴ Vakıf kurumunu teşvik eden etmenler için bk. Kur'ân-ı Kerîm, Bakara/ 83, Nisa/ 36, Tevbe/ 58, 60.

⁵ "İnsan ölünce bütün amelleri kesilir. Ancak şu üç şeyde kesilmeyip devam eder: Sadaka-i câriye, faydalanılan ilim, öldükten sonra kendisine dua eden hayırlı bir evlat" Müslim b. el-Haccac, *Sahihi Müslim*, ed. Muhammed Fuad Abdülbaki (Beyrut: Dâru İhyai't-Türaasi'l Arabi, 1956), "Vasiyye", 14.

⁶ Osmanlı döneminde gayrimüslimlerin vakıf kurma hakları ve bu hakkın fiiliyattaki durumu için bk: Eugenia Kermeli, "Ebû's-Su'ûd'a Göre Kilise Vakıfları Osmanlı Hukukundaki Teori ve Pratiği", çev. Özcan Özgen, *Vakıflar Dergisi* 34 (2010), 165-176; Belkıs Konan, "Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumuna İlişkin Bir Değerlendirme", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 64/1 (01 Mart 2015), 171-194; Muhammed Ceyhan, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Mülk ve Vakıf Edinimi (18. yüzyıl)*, Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016; Soyalp Tamçelik - Mustafa Kemal Kasapoğlu, "Kıbrıs'ta Kurulan Gayrimüslim Vakıfları ve Özellikleri (Non-Muslim Foundations Constituted in Cyprus and Their Characteristics)", *Osmanlı Dönemi Kıbrıs Vakıfları* (Lefkoşa: Yakın Doğu Üniversitesi Yayınları, 2017), 279-338; Kenan Yıldız, "Aykırı Vakıflar: Osmanlıda Fukarâ-yı Müslimîni de Gözetilen Gayrimüslim Vakıfları", *Osmanlı Araştırmaları* 54 (21 Haziran 2019), 141-198.

⁷ Tamçelik-Kasapoğlu, "Kıbrıs'ta Kurulan Gayrimüslim Vakıfları ve Özellikleri (Non-Muslim Foundations Constituted in Cyprus And Their Characteristics)".

⁸ Ahmet Özel, "Gayrimüslim", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996); Akgündüz, *İslam Hukukunda ve İslam Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, 238.

⁹ Muhammed Hamidullah, *İslam'da Devlet İdaresi*, çev. Kemal Kuşcu (İstanbul: Beyan Yayınları, 1998), 133-136; Mehmet Öz, "Reâyâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/490.

¹⁰ Mustafa Şengil, *Osmanlı'dan Günümüze Kıbrıs İnanç Tarihi* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 2020), 33-65.

Hill'in iddiasına göre bu kişiler bundan sonra Ortodoks ayinlerine katılmış, Katolik kiliseleri de ya çürümeye terk edilmiş ya da başka amaçlar için kullanılmıştır.¹¹

Fethin tamamlanmasından sonra ada üzerindeki devlet düzeninin kurulması sırasında bizzat padişah II. Selim tarafından beylerbeyi, kadı ve defterdara hitaben yazılan 23 Zilhicce 979/7 Mayıs 1572 tarihli fermanla, Ada'nın yeni fethedildiği, yeniden imar ve ihya edilirken reâyânın kendisine Allah'ın bir emaneti olduklarını unutmadan mîrî hizmetler, kiralama ve vergi toplamada adalet üzere hareket etmeleri, toplum arasında tefrika çıkaracak hareketlerden uzak durulması ve reâyânın güvenlik ve mutluluğu için gerekli hassasiyetin gösterilmesi konusunda ehemmiyetle durulmuş aksi durumda hiçbir mazeretin geçerli olmayacağı özellikle vurgulanmıştır.¹²

Kıbrıs'taki gayrimüslim reâyâyı genel olarak üç grupta toplamak mümkündür. Bunların en üst kademesinde Venedik döneminde hakları gasp edilmiş Ortodoks kilisesine ait Başpiskoposlar, papazlar, Ada Rumlarını temsilen Lefkoşa Divanında bulunan Divan Tercümanları ve Avrupalı ülkelerin konsolosluklarında görevli Dragomanlar bulunmaktadır. Gayrimüslim reâyânın oluşturduğu diğer iki grup ise zimmî esnaf ve tüccarlar ile köylülerdir.¹³ Mezhepler arası çekişmelerden dolayı Katolik Venedikliler tarafından büyük baskılara maruz kalan Ortodoks Rumlar ve Ermeniler Osmanlı döneminde hakları iade edilerek kiliseleri özerk bir yapı kazanmıştır. Kiliseleri, bu dönemden sonra cemaatlerinin temsilcisi konumuna gelmiştir.¹⁴ Başpiskoposlar padişaktan aldıkları beratlarla Rumlar ve Ermeniler tarafından seçilmiştir. Hükümet adına gayrimüslim kesimden vergi toplama yetkisi de verildiğinden büyük güç ve nüfuza sahip olan kilise, belli dönemlerde devletin başına sorunlar da çıkarmıştır.¹⁵ Gayrimüslim reâyâ askerlik gibi mecburi görevlerden muaf tutulduğundan ticaretle meşgul olmuşlar ve nitekim özellikle köylülerin ürettikleri ürünleri satarak ve Müslümanlara yasak olan faizle para kazanma yolu olan tefecilik yaparak zengin bir Rum ve Ermeni esnafı ortaya çıkarmışlardır. Müslüman köylülerden farklı olmayan gayrimüslim köylüler de cizye ve haraç denilen vergiler dışında Müslümanlar gibi bağ, bahçe vergisi vererek toprak sahibi olabilmekte ve mülklerini miras olarak bırakabilmekteydiler.¹⁶

1. Kıbrıs'ta Zimmîlerin Vakıf Kurma Hakları

İnsanların vakıf kurma niyetleri farklı farklı olsa bile İslam hukukuna göre hizmetleri bakımından vakıflar ikiye ayrılmaktadır. Bunlardan hedefi aile bireylerine hizmet olanlarına *zürri/ehlî* vakıf, amacı aile bireyleri dışındaki kişilere hayır yapmak olanlara ise *hayrî* vakıf denilmektedir. Bunun yanında her iki grubun yararına kurulan vakıflar da *yarı ailevî/ yarı hayrî* vakıf olarak isimlendirilmiştir.¹⁷ İslam hukuku bakımından ailevî/ zürri vakıflar belli gruplar elinde mülk gibi korunmaya devam ettiğinden fukahâ nezdinde tartışmalıdır. Ancak Osmanlı ulemâsı bu konuda Hanefî imamlarından Ebû Yûsuf'u (ö. 182/798) takip etmektedir. O; vakıfların ebedi olduğunu düşünüp vâkıfın nesli kesintiye uğradıktan sonra hayrî vakıflarda

¹¹ George Hill, *Kıbrıs Tarihi: Osmanlı ve İngiliz İdaresi Dönemi 1571-1948*, çev. Nazım Can Serbest (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016), 259-261; Hasan Samani, *Tanzimat Devrinde Kıbrıs (1839-1878)* (Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006), 117-118.

¹² Osmanlı Arşivi (BOA), *12 Numaralı Muhimme Defteri*, [A. (DVNSMHH. d.12, h. 1215)]; Ali İhsan Karataş, "Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlere Tanınan Din ve Vicdan Hürriyeti", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/1 (2006), 274-75.

¹³ Recep Dünder, *Kıbrıs Beylerbeyliği (1570-1670)* (Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 1998), 378.

¹⁴ Hüseyin Metin, *Kıbrıs Tarihine Toplu Bir Bakış* (Lefkoşa: Halkın Sesi Basımevi, 1959), 140-146; Bener Hakkı Hakeri, *Başlangıcından 1878'e Dek Kıbrıs Tarihi* (Lefkoşa: Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı, 1993), 253-255.

¹⁵ Halil Fikret Alasya, *Kıbrıs Tarihi ve Kıbrıs'da Türk Eserleri* (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1977), 40; Kemal Çiçek, "Kıbrıs (Osmanlı Dönemi)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/375.

¹⁶ Hamidullah, *İslam'da Devlet İdaresi*, 134-135, 224 numaralı dipnot; Dünder, *Kıbrıs Beylerbeyliği (1570-1670)*, 380.

¹⁷ Bahaeddin Yediyıldız, *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi Bir Sosyal Tarih İncelemesi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2003), 14-17.

olduğu gibi bu vakıfların da diğer insanların faydasına sunulma maslahatını göz önünde bulundurarak bu tür vakıflara onay vermiştir.¹⁸

Müslümanlar ile birlikte gayrimüslimlerin de ailevî vakıf kurmalarında herhangi bir beis yokken gayrimüslimlerin hayrî vakıf kurmaları belli kısıtlamalara tâbi tutulmuştur. Müslümanlar kurdukları vakfın gelirini gerek Müslüman fakirlere gerekse gayrimüslim fukaraya bağışlayabilmekteydiler. Aynı şekilde zimmî şahıslar da vakıf gelirini hem kendi tebaasında bulunan fukaraya hem Müslüman fakirlerin istifadesine şart koşmalarında hukuksal anlamda bir beis yoktu.¹⁹ Her ne kadar farklı inanca sahip fukaraya vakfetmek sahih olsa da bu minvalde gayrimüslimler tarafından kurulmuş vakıflar yaygın değildi. Bu yüzden Kenan Yıldız bu gruba girenleri “aykırı vakıflar” olarak nitelendirmiştir.²⁰ Yıldız’ın çalışma konusu yaptığı vakıflar, vakıf gelirlerini Müslümanlar dışındaki insanların girişine yasak olan Medine’deki fukaraya şart koşmuşlar. Nitekim her dinde muhtaç olana yardım etmek faziletli sayılmıştır.²¹ Fakat Hanefî alimlerine göre vakfın geçerli olmasının asıl amacı kurbet olduğundan, inançları gereği ister Müslüman isterse Hristiyan ve Yahudilerin Beytü’l-Makdis, zimmî fukara, Müslüman fukara gibi hayrî cihetlere vakfetmesi geçerliken bir Müslümanın kilise ya da havraya ya da zimmî birinin hem kilise, havraya ya da İncil, Tevrat basımına hem de cami/mescide yapacakları vakıflar kurbet amacı gütmeyeceğinden sahih olarak kabul edilmemiştir. Bunun yanında zimmî biri kilise fukarası ya da kilise çalışanına sahip olduğu mülkü vakfederse sahih kabul edilecektir.²² İslam devletlerinde olduğu gibi Osmanlı devletinde de gayrimüslimlerin kiliseleri ya da havraları adına kurdukları vakıflar geçersiz sayıldığından vakıflar mensubu oldukları ibadethanelerin istifadesine sunmak için vakfiyelerine kilise fukarası ya da Yahudi fukarası gibi ibareler eklemişlerdi.²³ Nitekim Kıbrıs’ta kurulan ve elimizde vakfiyesi olan gayrimüslim vakıfları arasında yalnızca bir tane bulunan Yahudi vakfında *Yahudi fukarası* tabiri diğer gayrimüslim vakıflarda ise *kilise fukarası* tabiri kullanılmıştır.²⁴

Kıbrıs fethedildikten sonra harbî olduklarından Ada üzerindeki kilise faaliyetlerine son verilen Katoliklere ait başta Lefkoşa ve Magosa’dakiler olmak üzere en önemli katedraller ve kiliseler sahip oldukları mülkler ve vakıflarla camiye tahvil edilmiştir. Bunun yanında Osmanlı, savaşta kendilerine yardım ettikleri için Ortodoks²⁵ ve Ermeni²⁶ cemaatlerine gerek dinî gerekse sosyal ve siyasal haklar ve maddi olanaklar sağlamıştır. Katoliklere ait kilise ve manastırlardan bazıları Ortodoks Rum ve Ermenilere verilirken bazıları da sahip oldukları vakıf ve mülklerle birlikte satılarak elde edilen gelir devlet hazinesine yazdırılmıştır.²⁷ Bu mülkler gerek Müslüman gerekse gayrimüslimlere satılırken mülklerin içerisinde bazen harap duruma düşmüş bazen de sağlam kilise ve manastırların da olduğu görülmektedir. Osmanlı’nın ibadet etmeleri için Rum ve Ermenilere verdiği kiliseler yanında Kilise tarafından şahıs mülkü haline gelen bazı kilise ve manastırlar satın alınarak ibadet için kullanılmıştır. Lefkoşa’da Bici Aya Yanni Mesilogu isimli manastırı daha önce mîrî cânibinden edinen Mehmed Çelebi’den satın alan Polyo veled-i Kostantin adlı zimmî, burayı 12000 akçe bedel ile manastırın rahiplerine

¹⁸ Ali Himmet Berki, *Vakıflar* (İstanbul: Cihan Kitaphanesi, 1940), 1/92.

¹⁹ Berki, *Vakıflar*, 2/65.

²⁰ Yıldız, “Aykırı Vakıflar”, 143.

²¹ Berki, *Vakıflar*, 1/50; Akgündüz, *İslam Hukukunda ve İslam Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, 239.

²² Akgündüz, *İslam Hukukunda ve İslam Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, 239-240; Konan, “Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumuna İlişkin Bir Değerlendirme”, 177-178.

²³ Yıldız, “Aykırı Vakıflar”, 145.

²⁴ Kıbrıs Şer’iyye Sicilleri 2, 50, h. 92 (Bundan sonra KŞS).

²⁵ Ahmet C. Gazioğlu, “Kıbrıs’ta Türk Yönetiminin Hoşgörülü Davranışı ve Hristiyan Toplumlara Tanınan Haklar”, *Kıbrıs’ın Dünü-Bugünü Uluslararası Sempozyumu, Gazi Mağusa, 28 Ekim – 2 Kasım 1991*, ed. Güner Göktuğ-Sabahattin İsmail (Kıbrıs’ın Dünü-Bugünü Uluslararası Sempozyumu, Ankara: Doğu Akdeniz Üniversitesi ve Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayınları, 1993), 215-229.

²⁶ M. Akif Erdoğan, “Kıbrıs Ermenileri Üzerine Notlar (1580-1640)”, *Tarih İncelemeleri Dergisi* 17/1 (01 Haziran 2002), 1-12.

²⁷ Osmanlı Arşivi (BOA), *16 Numaralı Mühimme Defteri*, [A.(DVNSMHH)], No. 16, h. 304; Osmanlı Arşivi (BOA), *31 Numaralı Mühimme Defteri*, [A.(DVNSMHH)], No. 31, h. 468.

satmıştır.²⁸ George Hill, Ortodoks kilisesinin çok kısa zamanda gücünü toplayarak 15-20 yılda Osmanlı'nın el koyduğu bütün manastırları satın alarak ibadete açtığını iddia etmektedir.²⁹

Ada'da Müslümanlar tarafından kurulan birçok vakfa ait akârâtın kiliseler ve kilise mülklerinin satın alınması yoluyla sağlandığı anlaşılmaktadır. Örneğin; Lala Mustafa Paşa Vakfı'na ait on üç kilise, üç tane manastır ve birtakım kilise mülkleri mevcuttur. Paşa bu kiliselerden bir tanesini Magosa'da, iki tanesini de Lefkoşa surlar içinde camiye çevirmiş geri kalanını mülk olarak kullanmıştır.³⁰ Nitekim fetih sonrasında Magosa'da yapılan bir hesaplamada otuz bir tane kilisenin mevcut olduğu, kilise vakıflarının şer'an batıl olduğu için 30 tanesinin satılarak II. Selim'in (ö. 1574) Magosa'daki hayratı olan Aya Nikola/ Ayasofya-i Sağır Camii giderlerine yetecek kadarının buraya bağlanması, Ayayorgi Kilisesi'nin de vakıfları ile birlikte reâyâya terk edilmesi ve gerisinin satılarak deftere kaydedilmesi istenmektedir.³¹

Kıbrıs 1571 yılında Osmanlı tarafından fethine kadar birçok devlet ve grubun kontrolüne geçmiştir. Bu devletler arasında Mısırlılar, Roma, Bizans, Müslümanlar, İngilizler, Lüzinyan, Venedik zikredilebilir. Kıbrıs'ı ele geçiren her medeniyet Ada'ya kendilerinden izler bıraktılar.³² Bazılarının izleri kısa sürede silinirken bazılarınınki günümüze kadar devam etmiştir. Vakıf hayratı da bu izlerden bir tanesidir. Nitekim Amerikalı araştırmacı Ronald C. Jennings bu konuda, Kıbrıs'ta Bizans hanedan üyeleri yanında çoğunluğu şahıslar tarafından meydana getirilmiş çok sayıda hayır kurumunun olduğunu belirtmektedir. Bunlar arasında hastaneleri, yetimhaneleri ve bakımevlerini saymaktadır. Nihayetinde yapılan çalışmalarda bu Hristiyan kurumları hakkında çok az bilgi bulunduğu keskin bir hükme varmanın zor olduğunu belirtmektedir.³³ Jennings, böylece Kıbrıs'taki Hristiyan vakıflarının geçmişini adadaki kontrolü 395-1185 yılları arasında olan Bizans'a kadar götürmektedir. Muhakkak ki Bizans'tan sonra gelen milletler de vakfa benzer hayratlar inşa etmişlerdir. Nitekim Osmanlı'nın Ada'yı ellerinden aldığı Venediklilerden önce burada uzun süre hüküm süren Lüzinyanlılar tarafından çok sayıda bina, köprü, kale, katedral, manastır ve kilise inşa edilmiş ve bu yapıların bir bölümü günümüze kadar gelmiştir.³⁴ Bu bağlamda biz de mezkûr dönemlerle ilgili belge elde edemezken yalnızca Osmanlı tarafından Ermeni, Rum Ortodoks ve Tûr-i Sîna başpiskoposlarına verilen beratlarla devletin kendilerine tanıdığı haklar sıralanırken "...zimmî tâifesinin ba'zıları hayatlarında patrike ve metropolide ve piskoposa ve kiliselerine bir mikdâr şey vasiyyet eylediklerinde ba'dehu mürd olduklarında vârislerinden şer'le aliverilüp ve kilise ve manastırlarına müte'allık bağ ve bağçe ve çiftlik ve kadîmden temlik olup vakf olunan buyût ve dekâkin ve emlâk ve eşyâ ve nukûd ve davarlarına ve zabt [u] tasarruflarına düstûru'l-amel olup âhardan bir ferd müdâhale eylemeyeler..."³⁵ ifadeleri arasında kullanılan "...kadîmden temlik olup vakf olunan" tabirinden ve bazı mühimme defterlerinde açıkça zikredildiği gibi Osmanlı Kıbrıs'ı aldığı anda önceki devletlerden tevarüs eden manastır ya da kiliselerin mülkleri ve vakıfları mevcuttu.³⁶

Kilise vakfı tabirini İslam hukuku açısından problemliler olarak gören Lemerle P. ve Witte P. isimli araştırmacılar 1491 tarihli Koutloumousiou Manastırı ile ilgili bir fermanla geçen bu ibareyi kilise mülkü olarak okumayı tercih etmişlerdir.³⁷ Gayrimüslimler tarafından kurulan vakıflar ilk dönemlerde fukahâ nezdinde vakıf olarak değil de "vasiyet" ve "miras" bağlamında "kurbet" (hayır ve Allah'a yaklaşma) veya "ma'siyet" (günâh) yönünden ele alınmışlardı.³⁸ Bu konuda Molla Hüsrev (v. 1480):

²⁸ KŞS 1-A, 330, h. 1204.

²⁹ Hill, *Kıbrıs tarihi*, 261.

³⁰ Lala Mustafa Paşa'nın Kıbrıs'ta kurduğu vakıflar ve hayratları için bk. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA), *Lala Mustafa Paşa Vakfiyesi*, No. 746, sayfa 163, sıra 70.; Siddık Korkmazer, *Lala Mustafa Paşa ve Kıbrıs'taki Vakıfları*, (Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014).

³¹ 1954 yılından itibaren Lala Mustafa Paşa Camii olarak ismi değiştirilmiştir. BOA, A.DVNSMHH, No. 16, h.304.

³² Işın Demirkent, "Kıbrıs (Tarih)", *Kıbrıs* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/371-374.

³³ Ronald C. Jennings, *Christians and Muslims in Ottoman Cyprus And The Mediterranean World 1571-1640* (New York: New York University Press, 1993), 40.

³⁴ Alasya, *Kıbrıs Tarihi ve Kıbrıs'da Türk Eserleri*, 32-33.

³⁵ KŞS 21, 61, h. 198.

³⁶ BOA, A.DVNSMHH, No. 31.

³⁷ Kermeli, "Ebû's-Su'ûd'a Göre Kilise Vakıfları Osmanlı Hukukundaki Teori ve Pratiği", 167.

³⁸ Yıldız, "Aykırı Vakıflar", 149.

“...malının üçte birini fakirlere veya köle âzâd etmeye yâhûd Beyt-i Makdis’de (Mescid-i Aksâ’da) kandil yakmaya vasiyyet etmesi böyledir. Bu vasiyyet, ittifakla sahih olur. Çünkü diyanette hepsi ittifak etmişlerdir. Yâhûd vasiyyet onlara göre, kurbet; bize göre, ma’siyettir. Meselâ; hanesini Yahudiler için havra, Hıristiyanlar için kilise veya Mecûsiler için âteşgede yapması böyledir. Bu vasiyyet mutlaka sahih olur. Yâni gerek kendileri için vasiyyet ettiği topluluğu belirtsin, gerekse belirtmesin fark etmez. İmâmeyn (Rh. Aleyhimâ’e) göre; ancak belli kimseler için vasiyyet ederse, sahih olur. İmâmeyn’in delili şudur: Bu, ma’siyeti vasiyyet etmektir ve bunun yerine getirilmesinde ma’siyeti kabul vardır. Ma’siyette yapılacak iş, onu reddetmektir. Yoksa, ma’siyetin yerine getirilmesi değildir. İmâm A’zam (Rh.A.)’ın delili şudur: Mu’teber olan, onların hakkında diyanetleridir. Çünkü biz, onları diyanetleri ile baş başa bırakmakla emr olunduk. Bu vasiyyet, onlara göre kurbettir. Şu hâlde sahih olur.”³⁹

Sözleriyle kendisinden önceki alimler gibi gayrimüslim vakıflarına hukuki bir zemin bulma çabasıdır. Nitekim Osmanlı toprak kanununu yeniden düzenleyen Şeyhülislam Ebussuûd Efendi, toprağın manastırlar ve kiliseler tarafından zimmete geçirilmesini engellemek için çalışmış,⁴⁰ bunun yanında gayrimüslim vakıflar hakkındaki durumu sağlam bir temele oturtmak için de klasik İslam hukukunu yeniden yorumlayarak yeni kanunlar vaz’ etmiştir. Bu bağlamda geçersiz olan *hayrî* gayrimüslim vakıflarına *fukara* tabirini ekleyerek ve *ehlî vakıf* statüsü kazandırarak çözüm yolu bulmuştur. Ebussuûd, özellikle Balkanlar’daki kilise mülklerinin durumunu netleştirerek arazilerin rakabe ve tasarruf hakkı arasındaki farkı açıkça ortaya koymuştur. Bu bağlamda kiliseler ellerinde olan mülklerin yalnızca ekip biçme hakkına sahip olduklarından ve mülkün asıl sahibinin devlet adına padişah olduğundan kilise vakıf ve mülklerinin müsadere edilebilmesinin yanında toprağa mâlik olmayan kiliselerin vakıf da kuramayacağını açıkça ortaya koymuştur. Kiliselerin eski vakıf mülklerinin kullanımına devam edebilmeleri için de devlete vergi vermeleri gerekmektedir.⁴¹

Osmanlı’daki gayrimüslim ve kilise vakıfları hakkında gözden kaçırılmaması gereken bir konu örfi hukuk ile farklı coğrafya ve devirlerde verilen kararların bütün zamana yayılmasının araştırmacıyı hataya düşüreceğidir.⁴² Çünkü Osmanlı Devleti Balkanlar’da bulunan manastırların vergi vermesini zorunlu kılarken Kıbrıs’ta ise kiliseleri, sahip oldukları mülkler için öşür vergisi vermekten muaf tutmakta idarecilerin buna riayet edip kilise mensuplarına baskı yapmamasını verdiği beratlarla vurgulamaktaydı.⁴³

Ebussuûd’un 17 Kasım 1569 tarihli kararıyla manastır vakıflarının müsadere edilmesi hakkında yayımlanan fermanla hangi kilise vakıflarının meşru olmadığı hakkında şu pasaj bulunmaktadır.

“...memâlik-i mahrûs[e]lerimde olan kiliseler vakfî için müftî-i zamândan istiftâ olundukta zimmi tasarruf ettikleri tarlaları ve çayır ve mülk bağ ve bağçelerin (2) ve değirmenlerin ve evlerin ve dükkânların kiliselerine vakf etmek aslâ sahih olmak ihtimâli yokdur cinâyet-i ‘azîmdir alınmak lâzımdır kuzât vakfî ye verirler ise ol dahi kat’â (3) sahih değildir vakıfları ve yâhud vârisleri hayâtta ise mülkeridir alurlar tasarruf

³⁹ Hüsrev, *Gurer ve Dürer*, çev. Arif Erkan (İstanbul: Eser Neşriyat, 1979), 4/399-400.

⁴⁰ Osmanlı döneminde Ortodoks kilisesine verilen haklar bağlamında bunlar gayrimüslim tebaanın temsilcileri konumuna geldiler. Sahip oldukları mülkler ve bu mülkler üzerindeki imtiyazlardan dolayı zengin duruma geldiler. Kilise ve manastırlar sahip oldukları mülkler onların güçlenmesine ve bu güç nedeniyle yönetim için tehlike arzemesi sadece Osmanlı için değil Bizans İmparatorluğu döneminde de olmuş ve Nikhephoros Phokas (963-969), 964 yılında çıkardığı hususî bir kanun ile kilise ve manastırlar ile ruhani liderlerinin arazi edinimini ve gereksiz olarak inşa edilen yeni kilise ve manastırların kurulmasını yasaklamıştır. Ancak Phokas bir suikaste kurban gitmiş ve yerine imparator olan İonnes Çimiskes (969-976), söz konusu kanunu iptal etmiştir. Georgije Ostrogorski, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret İşıltan, 7. b., (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2011), 267-68.

⁴¹ Barkan’dan alıntılanarak “Lâkin defâtir-i kerîme-i kadîmede arazi-i memâlik-i mahmîyenin tefâsîl-i ahvâline taarruz olunmayub ve künh-i hâkîkatı nedir ‘öşriye midir haraciye midir ve tasarruf idenlerin mülkleri midir değil midir keşif ve beyan olunmadığı sebebden reâya ellerinde olan yerleri öşriye sanub sekizde bir virmeye nizâ’ idüb ve kendilerin mülkleri sanub sâir mülkleri gibi birbirine bey’ ve şîrâ idüb ba’zı dahi zu’mularınca vakf idüb vülât ve hükâm dahi hakikat-ı hâle vâkıf olmayub hılâf-ı şerî’at-ı şerîfe bey’ ve şîrâ hüccetleri ve vakfî yeler virmek- le nizâm-ı umûra ve mesâlih-i cumhûra halel-i ‘azîm gelmeğîn.” Kermeli, “Ebû’s-Su’ûd’a Göre Kilise Vakıfları Osmanlı Hukukundaki Teori ve Pratiği”, s. 170.

⁴² Kermeli, “Ebû’s-Su’ûd’a Göre Kilise Vakıfları Osmanlı Hukukundaki Teori ve Pratiği”, 165.

⁴³ *KŞS* 38, 30, h. 19.

ederler mîrî cânibine hukûk-i şer'îyye ve 'örfiyelerin verirler eğer vakıfları ve vârisleri hayâtta değil ise cümle (4) beytû'l-mâle 'â'iddir alınub bahâları ile tâlib olanlara bey' olunmak vâcibdir eğer mezkûrlar emlâk-i sahîha-i mezkûrelerin kiliselerine vakf itmiş olmayup ruhbânlarına, fukarâlarına ve yâhud (5) köprülere ve çeşmelerine vakf etdiler ise ve kuzât vakfiyetlerine sıhhat üzre hükm edüb sicill-i sahîh etdiler ise sahîhdür şer'îdir ellerinden alınmaz şerâ'it-i mezbûre üzre tasarruf edüb (6) bir birinin bî-kusur hukûk-ı şer'îyyesin ve 'örfiyesin verirler deyû fetva verdiler imdi kazâ-yı mezbûrda kilise vakfı olmayub keferenin ve ruhbânların kendü mülkleri olan yerlerine dahi olunmak câ'iz değildir (7) kilise vakfı ismiyle tasarruf olunan yerler bu bâbda verilen fetvâ-yı şerîfe mucebince ellerinden alınub tapu ile âhara verilüb il verdüğü tapu ile 'öşr ve rüsûmun vermek şartı ile girü kendüler (8) kabul ederler ise verilüp ve mukâta'aları fesh olunub 'öşrü ve resimleri alınmasın emr edüb..."⁴⁴

Yukarıdaki pasajdan da sarîh olarak anlaşılmalıdır ki eğer mülkler manastır keşişleri, fukara, köprü, çeşme gibi hayratlar için vakfedilmişlerse geçerli, doğrudan kilise ve manastırlar için vakfedilmişlerse kadılar tarafından vakfiyeleri kayda geçirilmiş olsa dahi geçersizdir. Bu geçersiz vakıfların mülkleri eski sahipleri ya da varisleri hayatta iseler kendilerine geri verilebilecek aksi durumda mülkler mîrî arazi sayılacağından müsadere edilebilecektir.

Ebussuûd'un kilise ve manastır üyeleri tarafından vakfedilecek bir mülkün durumu hakkında aşağıda verilen fetvasında, ekilip biçilecek mülkler dışında ve mevkufun aleyhin kilise olmaması şartı ile değirmen, bağ, bahçe ve hayvanların kilise ziyaretçilerinin ve fukaranın yararına vakfedilebileceği, bunun yanında vakfın idaresinin rahiplerde olacağı rahipler ölünce idarenin diğer rahiplere geçeceği kaydedilirse vakfın sıhhatinde bir değişiklik olmayacağı belirtilmiştir.

"Mes'ele: Ba'zı zimmîler bir manastır râhibleri olduklarında, mezburların ellerinde olan mülk davarların ve bağların ve bahçelerin ve değirmenlerin il kâtibi mezburların ellerinden alıp, yine mezburlara bey' edip, mezbur zıkr olunan emlâki mezbur manastırın fukarasına ve âyende ve revendesine vakf eylese, ba'de zamanın mezbur vakfa şer'an hâriçten kimse dahle kadir olur mu?

Elcevap: Vakfettikleri davar ve bağ ve bahçe ve değirmen ve dükkân makûlesinden olup, manastıra vakf etmeyip, gelen giden fukaraya vakf edicek asla dahi olunmaz. Tarlalar ve mezra'alar ise asla vakfa kabil değildir. Amma anı dahi mîrîden tapuya alıp rahipler tasarruf edip şâir re'âyâ gibi cemî hukukunu verdikten sonra kimse dahi etmeye. Rahipler fevt oldukta, yerinde kalanlar tasarruf edeler" deyu defterde kayd olunucak ana dahi dahi olunmaz, vakıf adına olmayacak."⁴⁵

Yukarıda verilen fetvalar bütün olarak değerlendirilecek olursa; gayrimüslimler tarafından kilise, havra, manastır gibi mabetlerde bulunan din adamları, fukara ve gelip geçen kişiler yararına vakıf kurmak şer'an sahihtir. Fakat mevkufun mülkiyeti mabetlerin şahsına geçmemekte yalnızca rahipler adına kurulmuşsa ondan sonraki rahiplere bırakılmakta ya da vâkıfın tüzel kişiliğinde kalmaya devam etmektedir. Aslında Ebussuûd Efendi burada fetvaları verirken yalnızca İslami hassasiyetleri göz önünde bulundurmamış, Balkanlar özelinde olmak üzere Kilise'nin Bizans döneminde sebep olduğu sıkıntıları bildiğinden bağışlarla çok fazla zengin olup devletin karşısına bir güç olarak çıkmasının önüne geçmeye çalışmış ve kontrol altında tutma gayreti göstermiştir.⁴⁶ Kıbrıs'ta ise kilise nüfuzunun ada dışına sirayet etme ihtimali düşük olduğundan daha rahat hareket etmelerine olanak sağlamıştır. Kiliselerin cemaatleri ile ilgili konularda serbestçe hareket etmelerine izin verme ve kendi inançlarına göre yargılanma, miras bırakma ve ticaret yapma hakkı tanınmanın yanında Ada'da düzen oturduktan ve halka yeterli ibadet yeri verildikten sonra Osmanlı'nın diğer bölgelerinde olduğu gibi burada da kiliselerin inşa ve onarımı belli kurallara tâbi tutulmuştur. Bunlar iki türdür. İlki eğer kilise deprem, tufan vb. doğa felaketi neticesinde yıkılmışsa yerel yöneticiler ve mimar tarafından yapılacak keşif neticesinde İstanbul'dan gerekli izinler alındıktan sonra eski şekline herhangi bir eklenti yapılmadan yeniden inşa edilecektir. İkincisi ise kiliselerin sıva, cam ve kiremitlerinin

⁴⁴ Kermeli, "Ebû's-Su'ûd'a Göre Kilise Vakıfları Osmanlı Hukukundaki Teori ve Pratiği", 171.

⁴⁵ Mehmet Ertuğrul Düzdâğ, *Fetvalar: Ebussuud Efendi* (İstanbul: İ.İ.A Yayınları, 1972), 112.

⁴⁶ Ceyhan, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Mülk ve Vakıf Edinimi (18. yüzyıl)*, 175.

yıpranması sonucu yapılacak tadilatlar ise yerel yöneticilerin onayına bırakılmıştır.⁴⁷ Yerel yönetime verilen bu hak bazı istismarlara neden olmuş, yerel yöneticilerin kiliselerden yasal sınırın üzerinde vergi alma, vefat eden ruhban sınıfının mülküne el koyma, tadilat edilecek kiliseler konusunda mevzuatın dışına çıkma hatta yeni kilise inşaatına göz yummaları üzerine yöneticiler İstanbul'dan uyarılmış ve Ada'da bulunan yabancı konsolosluk mensubu kişiler ile burada yasal olmadan çalışan reâyânın kiliselere mülk ve vakıf aktarımı yaptıkları bildirilip buna engel olunması istenmiştir.⁴⁸ Osmanlı'nın zamanla Batı karşısında güç kaybetmesi ve içişlerine müdahale edilmesi üzerine gayrimüslimlere daha fazla hak verilmiştir. Bu bağlamda Ada üzerinde ilk kilise inşaat izni 5 Ramazan 1273/ 29 Nisan 1857 tarihinde Mesarya'nın Mandersi köyünde yapılmak üzere alınmıştır.⁴⁹

2. Zimmî Tebaanın Kurduğu Vakıflar ve Özellikleri

Bundan sonra oluşturduğumuz iki tablo eşliğinde Kıbrıs'ta gayrimüslimler tarafından kurulmuş ve vakfiyesi elimizde olan şahıs vakıfları ile vakfiyeleri elimizde olmayıp vakfa sahip olan kiliseleri iki başlık altında inceleyeceğiz.

2.1.Şahıs Vakıfları

Bu başlık altında Tablo 1'de Kıbrıs'ta şahıslar tarafından kurulmuş ve elimizde vakfiyesi olan on vakıf ile vakfiyesi iptal edildiğinden tabloya almadığımız bir vakfı inceleyeceğiz. Tablo 1'de görüldüğü gibi vâkıf, mevkuf, mevkufun aleyh, vakıf şartları, mütevellinin kime ait olacağı, vâkıfın hangi dine mensup olduğu ile vakfın şer'iyeye siciline kayıt tarihi verilmiştir. Bu yöntemle daha önce yapılan çalışmada verilen bilgilerin tekrarının önüne geçilmeye çalışılmıştır. Tablo 1 ve vakıf özellikleri ilgili değerlendirme aşağıda yapılmıştır.

Tablo 1: Kıbrıs'ta şahıslar tarafından ailevî ve hayrî amaçlarla oluşturulmuş vakıflar.

Sıra No	Vâkıfın adı	Mevkuf, Mevkufun Aleyh ve Şartları	Tevliyet	Milleti	Vakfiyenin Tarihi
1	Rafael veled-i Lazari ⁵⁰	Lefkoşa Kalesi'nde Zeynelabidin Efendi Mahallesi'nde İlya isimli Yahudi'den satın aldığı 2 bâb fevkânî ve 6 bâb tahtânî mülk dâreyini (iki ev) havlusu ve kuyusu ve harmanı ve bütün alet ve edevatıyla vakıf olup Yahudi fukarasına kiraya verilerek elde edilen gelirden yıllık 120 akçe Lefkoşa'daki Ayasofya Camii aydınlatılması için yağ kandili alınacaktır. Geri kalan miktarla mevkuf tamir edilecektir.	Kendisi kendisinden sonra evlatları, evlatları da son bulunca Yahudi milletinden birisi müteveli olacaktır.	Yahudi	1 Zilkade 1016/ 17 Şubat 1608
2	Elyasi ve Sava veled-i Avraşim ⁵¹	Lefkoşa'nın Ayandironiko köyünde bulunan 1 dönümlük ortak ağaçlı bahçelerini ve her 15 günde salı günü 2 saatlik sulama hakkı ile Girne'de bulunan Kalyondi Manastırı'nda bulunan fukaraya elbise ve diğer ihtiyaçlarını görmek üzere vakfetmiştir.	Manastırın rahibi Papa Kalatko ve ondan sonra yerine gelecek rahibi müteveli olacaktır.	Ermeni	9 Safer 1111/ 6 Ağustos 1699

⁴⁷ KŞS 41, 206, h. 283; Harry C. Luke, *Türk idaresinde Kıbrıs 1571-1878*, çev. Ali Çakıroğlu (Lefkoşa: Galeri Kültür Yayınları, 2014), 22-23.

⁴⁸ KŞS 27, 153, h. 333.

⁴⁹ Osmanlı Arşivi (BOA), *İrâde-Hariciye*, [İ.HR], No.142, Gömlek No. 7480.

⁵⁰ KŞS 2, 50, h. 92.

⁵¹ KŞS 6, 103, h. 296.

3	Hristofi veled-i Lefteri ⁵²	Lefkoşa'nın Fenarmeno Mahallesiinde bulunan 1 bâb fevkânî hâne ve 2 bâb tahtânî hâne ve 1,5 sundurma ve yarım mu'ayyen havluyu müstemil mülk menziline içinde mahalledeki kilise fukarası oturmak şartı ile vakfetmiştir.	Kilisenin diğer vakıflarına müteveli olan kişi buna da müteveli olacaktır.	Rum	15 Receb 1133/ 12 Mayıs 1721
4	Hristino bint-i Kostanti ⁵³	Lefkoşa'nın Fenarmeno Mahalesinde bulunan 3 bâb tahtânî hâne ve 1 sundurma ve bir mikdâr havlu ve meyveli ve meyvesiz ağaçlarıyla 1 mülk menziline vakfederek içinde Çiko Manastırı fukarası oturmak üzere şartı koşmuştur.	Çiko Manastır Evkâfi Mütevellisi	Rum	1 Ramazan 1133 /26 Haziran 1721
5	Lino bint-i Dimitri ⁵⁴	Lefkoşa'nın Ayaandoni Mahallesiinde bulunan 1 bâb fevkânî, 4 bâb tahtânî hâne ve tahtânî ve fevkânî 2 sundurma ve dolap kuyusu ve bir mikdâr havlu ve meyveli ve meyvesiz ağaçlı mülk menziline içinde Ayaandoni Kilisesi fukarası oturmak üzere vakfetmiştir.	Kilisenin diğer vakıflarına müteveli olan kişi buna da müteveli olacaktır.	Rum	22 Rebiülâhir 1133/ 20 Şubat 1721
6	Maryo bint-i Markaro ⁵⁵	Lefkoşa'nın Ayasofya Mahallesiinde bulunan 1 avlu içinde bulunan 3 bâb tahtânî hânesiyle ve su kuyusu, meyveli ve meyvesiz ağaçlarla mülkünü Maşara Manastırına vakfederek geliri ile ruhbanlar ve misafirlerine harcanmak üzere vakfetmiştir.	Manastırın gamnozu müteveli olacaktır.	Rum	13 Rebiulevvel 1150/ 11 Temmuz 1737
7	Mayram bint-i Sarkiz ⁵⁶	Lefkoşa'nın Karamanzâde Mahallesiinde 1 bâb mülk menziline geliri Ermeni fukarasına harcanmak ve evde kendisi hayatta olduğu sürece yıllık 25 kuruş 5 para peşin kira ile kendisinin kendisinden sonra çocukları ve soyu kesintiye uğradığında Ermeni fukarası kalmak şartı ile vakfetmiştir.	Asvador veled-i Papas Mıgırdıç müteveli olacak. Ondan sonra da çocukları. Nesli son bulunca Ermeni fukarası kadının izniyle müteveli olacaktır.	Ermeni	11 Cemâziyelâhir 1231/ 29 Nisan 1816
8	Yorgi veledi Hıristofi veledi Atam ⁵⁷	Tuzla'nın Dohni/ Taşkent Köyünden vefat eden Yorgi veledi Hıristofi veled-i Atam'ın köyde bulunan Aya Eleni Kilisesi fukaraları için malının sülüsünü vasiyet edip kilise mütevellisi Hıristofi veled-i Yorgi'ye bir hüccet teslim etmiştir. Yorgi veledi Hıristofi veled-i Atam'ın vefat etmesi üzerine kilise mütevellisinin kadıya başvurması üzerine terekesi çıkartılmış ve	Hıristofi veled-i Yorgi	Rum	19 Rebiulevvel 1272/ 29 Kasım 1855

⁵² KŞS 10, 105, h. 453.

⁵³ KŞS 10, 127, h. 541.

⁵⁴ KŞS 10, 92, h.376.

⁵⁵ KŞS 15, 37, h. 162.

⁵⁶ KŞS 29, 46, h. 84.

⁵⁷ KŞS 44, 46, H. 67.

		terekeden sülüsü 13309 guruş, 30 para kilise mütevellisine teslim edilmiştir.			
9	Mario binti Yanni ⁵⁸	Tuzla'nın İlarozoz Mahallesinde bulunan 2 bâb tahtânî önünde sundurmalarıyla 2 bâb fevkânî oda ki toplam 4 bâb oda ve meyveli ve meyvesiz ağaçlarla bir mikdâr havlıyı müstemil 1 bâb menzilin ve kazâ-i mezkûra muzâfe Aleminyo Köyünde bulunan harman tarlası olarak bilinen yerde 4 kök harnup ağacı ile aynı köyde Kafalodya denilen tarlada 1 kök ve Dolyeri denilen yerde 1 kök ve Heci Belaki tarlasında 1 kök ve Menoya köyünde 1 kök ki toplam 4 kök zeytin ağaçlarını; menzil müteveli tarafından kiraya verilecek, ağaçların da ıslahı da müteveli tarafından yapılacaktır. Menzilin kirası ve ağaçların meyvesinden elde edilecek gelir ise mahalledeki Aya Lazaroz Kilisesi fukarasına yemek verilmek üzere vakfetmiştir	Hırstoğlu veled-i Konomidi	Rum	27 Şaban 1275/1 Nisan 1859
10	Tüccar Heci Zaharka veled-i Heci Sava veled-i Atam ⁵⁹	Lefkoşa'nın Ayaandoni Mahallesinden vefat eden Tüccar Heci Zaharka veled-i Heci Sava veled-i Atam vefat etmeden malının üçte birlik kısmı olan 12800 kuruşunu Ayaandoni, Ayakasyano, Ayaluka, Ayayorgi, Kafesli, Fenaromeni, Ayayani, Başmahalle ve Ayasava Kiliseleri fukarasına eşit şekilde paylaştırarak vasiyet etmiştir.	Aya Andoni Kilisesi mütevellisi Nikolaci veledi Heci Yorgi, Ayakasyano Kilisesi mütevellisi Boyacı Yorgi veled-i Luka, Ayaluka Kilisesi mütevellisi Filipi veled-i Heci Petro, Ayayani Kilisesi mütevellisi Heci Filipi veledi Heci Yakomi, Başmahalle Kilisesi mütevellisi Yanakoveledi Togofari, Ayasava Kilisesi mütevellisi Mihaili veledi Hristofi	Rum	3 Şaban 1279/24 Ocak 1863

⁵⁸ KŞS 45, 5, h. 8.

⁵⁹ KŞS 46, 76, h. 108.

Gayrimüslimlerin ailevî ve kurbet amacı güden hayrî vakıf kurmalarında Müslüman vakıflarda aranan reşit, âkil bâliğ, hür olmak yanında mevkufa mâlik ve mevkufun ayn olması gibi şartlar da aranmıştır.⁶⁰

Kıbrıs Şer'iyeye Sicilleri'nde yaptığımız incelemede Osmanlı döneminde sicillere kaydedilmiş ve birisi vakıf kurmak için gerekli şartları yerine getirmediğinden iptal edilmiş on bir vakıf kaydı bulunmaktadır. Tablo 1'de görüldüğü gibi, bunlardan bir tanesi Yahudi, iki tanesi Ermeni, sekiz tanesi de Rumlar tarafından kurulmuştur.

Kayıtlarda geçen ilk gayrimüslim vakfı 1 Zilkade 1016/17 Şubat 1608 tarihli Lefkoşalı Yahudilerden Rafael veled-i Lazari'ye aittir.⁶¹ Bu vakıf bazı özelliklerinden dolayı diğer vakıflardan farklılık arz etmektedir. On bir vakıf içerisinde tek ailevî/ zürri vakıf budur. Vâkıf mütevelliliği kendine ve kendinden sonra çocuklarına onların son bulması ile de kadı onayı ile Yahudi birine ait olmasını ve Yahudi fukarasının mevkufu oturmasını şart koşmuştur. Diğer vakıflardan farklı olan bir diğer yönü ise başka bir dinin mabedine vakıfta bulunmuş olmasıdır. Vâkıf, vakıf gelirinden Lefkoşa'daki Ayasofya Camii'nin aydınlatılması için yıllık 120 akçe şart koşmuştur. Bir gayrimüslimi buna sevk eden etmenleri ve kâdının kurbet amacı gütmeyen bu vakfiyeyi onaylama niyetini bilemiyoruz. Vâkıfın mevkufu Yahudi fukarasının oturma şartını koşmuş olması bir anlamda hayrî işlev gördüğünden dolayı bu vakfın onaylanmış olması muhtemeldir. Başka bir dinin mabedine vakıfta bulunması bakımından "aykırı vakıf"⁶² olarak nitelendirilebilir. Osmanlı topraklarında bu özelliğe sahip tek vakıf bu değildir. Nitekim Kenan Yıldız, yaptığı araştırmalarda Osmanlı döneminde gayrimüslimler tarafından önemli bir kısmı Haremeyn fukarası için kurulmuş on dört tane vakıf tespit etmiştir.⁶³

Kıbrıs'taki Hristiyan vakıflarına bakıldığında vâkıfın, kurduğu vakfa müteveli olarak mevkufun aleyh kilisenin fukarasının mensubu olduğu kiliseye ait papaz ya da vakıf mütevellisini vakfına da müteveli olarak şart koştuğu görülmektedir. Sadece Mario binti Yanni tarafından kurulan vakıfta müteveli Hristoğlu veled-i Konomidi isimli gayrimüslim zikredilmektedir. Ancak onun da görevinin ne olduğu tam olarak belli olmadığından mezkûr şartı taşıyan biri olma ihtimali de vardır. Mütevellinin, görevi ya da hayatı son bulduğunda mütevellilik; o makama ya da o göreve gelen kişiye devredilecektir.

Mevkuflar incelendiğinde on vakıfta da gayrimenkullerin vakfedildiği görülmektedir. Sekiz tane vakfa ait mevkuf içerisinde farklı kat sayısına binaen farklı sayıda oda, bahçe, ağaç vb. barındıran on menzil yanında bir tane de ağaçlı ve sulama hakkı bulunan bahçe vakfedilmiştir.

Vakıfların içerisinde nukûd vakfı bulunmama ile birlikte vefat ettikleri zaman kiliselere vasiyette bulunan iki kişiye ait miras, vefatlarından sonra kadı tarafından atanan bir bilirkişi eşliğinde bütün servetlerine bir değer biçilerek diğer varislerine pay edilmiş ve üçte birlik kısmı ise vasiyetleri gereği kilise mütevellilerine teslim edilmiştir. Bu tür vakıf kuran Tüccar Heci Zaharka veled-i Heci Sava veled-i Atam⁶⁴ ile Yorgi veledi Hristofi veledi Atam⁶⁵ isimli gayrimüslim vâkıflar toplamda 26209 kuruş 30 para değerindeki mülklerini kilise fukaralarına bağışlamışlardır.

Kıbrıs'taki gayrimüslim on bir vakıftan şartları taşımadığı için iptal edilen vakıf, Avraşım adlı zimmî tarafından kurulan Lefkoşa'ya bağlı İnehoryo Köyü Kilisesi vakfidir. İptal edilmesinin sebebi ise şöyledir: 1045 tarihli bir mahkeme kaydında mezkûr kilisenin eski ve yeni mütevellileri aralarındaki bir anlaşmazlıktan dolayı kadı huzuruna çıkmaktadırlar. Kilisenin mevcut mütevellisi Mihail veledi Kostantin esbak müteveli Pavlo veledi Zorzi'nin bundan kırk yıl önce Avraşım isimli zimmî tarafından aynı köyde sınırları beyan edilen yerde on beş günde bir cuma gecesi beş saatlik sulama hakkıyla birlikte üç dönüm arzını⁶⁶ hayatta olduğu dönemde kiliseye vakfedip mütevelliliğine de kilisenin mütevellisi rahip Pavlo veledi Zorzi'yi tayin

⁶⁰ Berki, *Vakıflar*, 1/46-66.

⁶¹ KŞS 2, 50, h. 92.

⁶² Yıldız, "Aykırı Vakıflar", 143.

⁶³ Vakıf listesi için bk. Yıldız, "Aykırı Vakıflar", 157-158.

⁶⁴ KŞS 46, 76, h. 108.

⁶⁵ KŞS 44, 46, H. 67.

⁶⁶ Arz; arâzi kelimesinin tekilidir. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993), 1/65.

ettiğini iddia etmektedir. Fakat Pavlo Kilise mütevelliliğinden azledilince davacının deyişle çirkefe yatıp mezkûr tarlanın kendisi tarafından Avraşım isimli zimmîden 600 akçeye satın alındığını ve kendisinin vakfettiğini fakat mütevelliyeye teslim etmediği için mülkünün kendisine iade edilmesini istemiştir. Ancak Lefkoşa kadısı Mevlânâ Abdülhalimzâde Ali Efendi huzurunda Ramazan bin Abdurrahman ve Muharrem isimli müslim şahısların şahadetleri ile tarlanın Avraşım isimli zimmî tarafından kiliseye vakfedildiği ispatlanınca tarlanın, Kilise adına müteveli Mihail veledi Kostantin'e iadesine karar verilir.⁶⁷ Fakat Zorzi'nin bu süreçte vefat etmesi üzerine kızı 1043 yılına ait bir hüccet ile tarlaya yine el koyup vermek istememesi üzerine tekrar 1046 yılında mahkemeye başvuran mezkûr kilise mütevellisi yeniden tarlanın Avraşım isimli zimmî tarafından vakfedildiğini kadı huzurunda şahitlerin şahadeti ile ispatlamıştır. Yapılan tahkikatta, Pavlo veledi Zorzi'nin kızı Milo'nun elindeki hüccet geçersiz sayılırken vâkıf Avraşım'ın tarlasını hukuka uygun şekilde vakfetmediği görüldüğünden vakfı iptal etmişlerdir. Normalde mevkuf, vakıf hükmünü gerçekleştirmediğinde vâkıfa ya da mirasçılara mülk olarak geri verilmesi gerekirken Avraşım isimli zimmînin vefat etmiş olması ve varislerinin bulunmaması üzerine toprak İnehoryo köyü sipahilerinden Hacı Hüseyin bin Mehmed, Musa bin Mehmed ve Hacı İbrahim bin Mahmud'a teslim edilmektedir.⁶⁸ Burada davacıların ifadelerinden anlaşıldığı kadarıyla vâkıf mülkünü vakfederken kilise fukarasına değil bizzat kilisenin şahsına vakfetmiştir. Kiliselere vakıf kurmanın hukuki açıdan geçersiz olma nedenlerini yukarıda zikrettiğimiz üzere mezkûr vakıf da vakfiyeti kadı tarafından onaylanmış olsa bile iptal edilmesi gerektiği verilen fetvalarla sabittir.⁶⁹

2.2. Kilise Vakıfları

Yukarıda vâkıfı belli olan gayrimüslim vakıfları yanında vakfiyesi elimizde olmayıp kilise mütevellileri tarafından idare ve istifade edilen vakıflar da mevcuttur. Tablo 2'de Kıbrıs Şer'iyeye Sicillerinde tespit ettiğimiz yirmi bir vakıf kaydının hangi kilise/ manastıra ait olduğu yanında kiliselerin nerede ve hangi cemaate bağlı olduğu bilgileri yer almaktadır. Tablo 2'de verilen kayıt tarihleri vakfın kuruluş tarihi değil sicildeki kayıt tarihidir.

Tablo 2: Kilise Vakıfları

Sayı	Kilise/ Manastır Adı	Kaza/ Köy	Dini Grup	Kayıt Tarihi
1	Analyonda/ Analionda Manastırı ⁷⁰	Lefkoşa'ya bağlı bir köy olup antik Tamassus bölgesinde yer almaktadır.	Rum	1 Safer 1058
2	Archangel Michael Trypiotis Kilisesi ⁷¹	Lefkoşa'nın güneyindeki D'Avila burcu gerisindeki Tripiotis mahallesinin kilisesidir.	Rum	2 Şaban 1110
3	Panagia (Meryemana) Chryssalaktousa Kilisesi ⁷²	Lefkoşa/ Merika (Dağ) köyü	Rum	29 Receb 1045
4	Neo Horio'daki Agios Nikolaos Kilisesi ⁷³	Lefkoşa/ Minareliköy	Rum	1 Receb 1046
5	Ayatodori köyü Kilisesi (Agios Theodoros (Aziz Teodoros)) ⁷⁴	Mesarya	Rum	9 Cemaziyelahir 1129

⁶⁷ KŞS 4, 112, h. 261.

⁶⁸ KŞS 4, s. 185, h. 436

⁶⁹ "Su'al: Zeyd-i zimmî, bir kilisenin rahiblerine ba'zı emlakini vakf eylese, tescil ettikten sonra mürd olduktan, veresi kabul etmemeğe kadir olur mu? Cevap: Tamam sıhhat üzerine tescil-i şer'î oldu ise olmazlar. Kiliseye ise olurlar." Düzdağ, *Fetvalar: Ebusuud Efendi*, 113.

⁷⁰ KŞS 1-B, 47, h. 73.

⁷¹ KŞS 4, 131 h, 307; KŞS 6, 59, h. 179.

⁷² KŞS 4, 132, h. 310.

⁷³ KŞS 4, 185 h, 436.

⁷⁴ KŞS 9, 13, h. 32.

Osmanlı Kıbrıs'ında Gayrimüslim ve Kilise Vakıfları

6	Aya Braşuki Kilisesi ⁷⁵	Lefkoşa	Rum	10 Receb 1133
7	Ermeni (Surp Asdvadzadzin) Kilisesi ⁷⁶	Lefkoşa Ermeni/ Arabahmed Mahallesi	Ermeni	14 Şevval 1134
8	Kafesli Kilise/ Ayios Kassianos Kilisesi ⁷⁷	Lefkoşa Kafesli Mahallesi Mağusa Kapısı yanı	Rum	12 Muharrem 1135
9	Panagia (Meryem) Faneromeni Kilisesi ⁷⁸	Lefkoşa Yahyabey Mahallesi/ Banaya Faneromeni Mahallesi	Rum	5 Receb 1135
10	Panagia Katharon Manastırı ⁷⁹	Girne/ Larnaka Köyü/ Kozanköy	Rum	21 Cemaziyelevvel 1137
11	Sourp Magar Ermeni Manastırı/ Alevkayası Ermeni Manstırı/ Sergis kilise/ Mağara Manastırı ⁸⁰	Girne	Ermeni	17 Ramazan 1137
12	Panagia Chrysaliniotissa Kilisesi ⁸¹	Lefkoşa'nın İlyonesse Mahallesi	Rum	16 Rebiulevvel 1150
13	Meryem Ana Gikko Manastırı ⁸²	Maratasa Vaadisi Trodos Dağları	Rum	4 Cemaziyelevvel 1200
14	Aziz Lazaros Kilisesi ⁸³	Larnaka	Rum	13 Zilhicce 1223
15	Hırsopolid (Chrysosotiros) Kilisesi ⁸⁴	Larnaka	Rum	13 Zilhicce 1223
16	Ayapareskevi Manastırı ⁸⁵	Girne Vasilya/ Vasilia/ Karşıyaka	Tûr-i Sînâ Mastırına bağlı	29 Receb 1256
17	Eleusa Manastırı (Panagia Eleusa Manastırı / Kutsanmış Meryem Eleousa Manastırı) ⁸⁶	Karpaz Kazası/ Dipkarpaz	Tûr-i Sînâ Mastırına bağlı	29 Receb 1256
18	Ayios Porpos (Azize Catherine) Kilisesi ⁸⁷	Baf Kukla Köyü	Tûr-i Sînâ Mastırına bağlı	29 Receb 1256
19	Aya Orsbitis Kilisesi ⁸⁸	Hirsofi	Tûr-i Sînâ Mastırına bağlı	29 Receb 1256
20	Ayiosyani Manastırı ⁸⁹	?	Kudüs Rum Patriğine bağlı	16 Ramazan 1252
21	Ayayorgi Manastırı ⁹⁰	Omorfa/ Güzelyurt	Kudüs Rum Patriğine bağlı	29 Receb 1137

⁷⁵ KŞS 10, 104, h. 450.

⁷⁶ KŞS 11, 26, h. 91.

⁷⁷ KŞS 11, 30, h. 111; KŞS 14, 104, h. 466.

⁷⁸ KŞS 11, 49, h. 170.

⁷⁹ KŞS 12, 27, h. 103.

⁸⁰ KŞS 12, 51, h. 185.

⁸¹ KŞS 15, 40, h. 173.

⁸² KŞS 21, s. 69, h. 198; KŞS 32, s. 84, h. 67; KŞS 28, s. 232, h. 481.

⁸³ KŞS 26, 134, h. 286.

⁸⁴ KŞS 26, 134, h. 286.

⁸⁵ KŞS 38, 147, h. 137.

⁸⁶ KŞS 38, 147, h. 137.

⁸⁷ KŞS 38, 147, h. 137.

⁸⁸ KŞS 38, 147, h. 137.

⁸⁹ KŞS 38, 30, h. 19.

⁹⁰ KŞS 12, 41, h. 152; KŞS 38, 30, 19.

Osmanlı Devleti'nde Ortodoks Rum Kiliselerinin durumu özellikle Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethinden sonra kiliseyi ihyası ve onlara verilen haklar bağlamında iyileşerek devam etmekteydi. Bu durumun istisnası kilise vakıflarında belli kısıtlamalara gidilen II. Selim ve Ebussuûd dönemidir. Toprakların genişlemesiyle birlikte sayıları da değişen Rum Ortodokslarına ait kiliselerin merkezleri İstanbul, Antakya, Kudüs ve İskenderiye olmak üzere dört Patrik'ten oluşmaktaydı. Bu Patriklere bağlı olarak da seksen sekiz metropolit mevcuttu. 1804 yılında yukarıda saydığımız dört Rum Patrik altında Tûr-i Sînâ ve Kıbrıs Başpiskoposlukları yanında otuz üç piskoposluk ile doksan altı metropolit bulunuyordu.⁹¹ Osmanlı coğrafyasında bu patriklerin kontrolünde olan kiliselerin sınırları kesin çizgilerle çizilmemişti. Birbirine yakın yerlerde birden fazla patriğe bağlı kilise bulunabilmekteydi. Nitekim Tablo II'de görüldüğü üzere Kıbrıs gibi küçük olarak nitelendirilebilecek bir coğrafyada bile vakıflara sahip Rum Ortodoks Başpiskoposluğuna bağlı en az on dört, Kıbrıs Ermeni Başpiskoposluğuna bağlı iki, Tûr-i Sînâ Başpiskoposluğuna bağlı dört ve Kudüs Rum Patrikliğine bağlı iki kilise ve manastır bulunmaktadır.

Kıbrıs'ta bulunan kiliseler hakkında yeri geldikçe bilgiler verilerek Ada üzerindeki vakıflarına değinilecektir. Adadaki Kudüs Rum Patrikliği ve Tûr-i Sînâ Manastırına ait kiliseler ve sahip oldukları mülk ve vakıflar hakkında Kıbrıs şer'î sicillerinde birkaç berat bulunmaktadır. Kıbrıs ile ilgili araştırmalarda da bu iki kiliseyle ilgili pek bilgiye rastlanmadığı görülmektedir.

Osmanlı topraklarında bulunan patrikliklerden en eskisi ve en yüksek statülü olanı Kudüs Rum Ortodoks Patrikliği'dir.⁹² Bu patrikliğe bağlı Tûr-i Sînâ'da bulunan ve Hristiyanlarca kutsal sayılan Azize Catherina⁹³ Manastırı bir diğer önemli mabetlerdendir.⁹⁴ Bu iki kiliseye ait beratlarla önemli bir nokta dikkat çekmektedir. Patrikliğe ve manastıra bağlı Ada'da bulunan kiliselerin Hz. Peygamber ve Hulefâ-yi Râşidîn zamanından beri daha sonraki hükümdarlarla da devam eden süreçte kendilerine haklar verilerek her türlü vergiden muaf tutulduklarından ve vakıflara sahip olduklarından yerel yöneticiler İstanbul'dan mezkûr kiliselerin hakları hatırlatılarak buralara kimsenin müdahale etmemesi konusunda uyarılmaktadırlar.⁹⁵

Kudüs 638 yılında Hz. Ömer döneminde Müslümanlar tarafından fethedildi. Bizans yönetiminden Müslümanların kontrolüne geçen bu topraklarda bulunan kiliseler özellikle de Kudüs Rum Patriği Sophronios, Hz. Ömer'i karşılamış ve halife tarafından İslam tarihinde ilk defa patrikliğinin statüsünü tanıyan ve gayrimüslimlere geniş haklar veren berat Patriğe sunulmuştur. Bu berat korunarak aynı haklar diğer Müslüman hükümdarlarla birlikte Osmanlı'nın Filistin ve Mısır'ı Yavuz Sultan Selim tarafından alınmasından önce Fatih Sultan Mehmed tarafından korunarak devam ettirilmiştir.⁹⁶ Yavuz Sultan Selim 1516 yılında Kudüs'ü aldığı anda kendisinden önce yapılan ahitnameleri devam ettirmiştir. Daha sonra gelen padişah Kanuni Sultan Süleyman ve diğerlerinin de benzer fermanlarla bu hak ve hürriyetlerin devamlılığını sağladığı görülmektedir.⁹⁷

Konumuz dışında kaldığından ayrıntılarına girmeyeceğimiz bir durum Tûr-i Sînâ Manastırı'nda bulunan ve müsteşrikler tarafından da yayımlanan bir beratla Hz. Muhammed (sav)'in henüz kendisine peygamberlik gelmediği dönemde bu kiliseyi ziyaret ettiği ve burada kaldığı, peygamberlik geldikten sonra da kilise keşişleri tarafından Medine'de ziyaret edildiği ve kendisinin imzasıyla kendilerine haklar verildiği iddiasıdır. Gerek İslam tarihi kaynaklarında böyle bir rivayetin bulunmaması gerekse de Osmanlı'nın bu coğrafyayı almasından sonra mezkûr kiliselerin ellerinde bulunan beratların Yavuz Sultan Selim tarafından ücret

⁹¹ M. Macit Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi: Mit ve Gerçek* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2017), 175-176.

⁹² İhsan Satış-Muhammed Ceyhan, "Kudüs Rum Patrikhanesi", *Bellekten* 79/285 (01 Ağustos 2015), 676.

⁹³ Azize Katerina ve Kıbrıs ile bağlantısı hakkında bk. Ata Atun, "Tarihin Derinliklerinde Kaybolmuş Kıbrıs'lı Azize Katerina", *Folklor Edebiyat Dergisi* 9/35 (ts.), 175-179.

⁹⁴ Magda H. Ohnefalsch Richter, *Greek Customs and Mores in Cyprus* (Nicosia: Laiki Group Cultural Centre Publication, 2006), 71-72.

⁹⁵ *KŞS* 38, 189, h. 212.

⁹⁶ Satış- Ceyhan, "Kudüs Rum Patrikhanesi", 678-684.

⁹⁷ Satış-Ceyhan, "Kudüs Rum Patrikhanesi", 684.

mukabilinde bir kopyası kendilerinde bırakılarak orijinal beratların İstanbul'a getirilmesi ve de mezkûr beratın Hz. Muhammed'e (s.a.v) değil de Hz. Ömer'e ait olması bu iddiayı zayıflatmaktadır.⁹⁸

Hulefâ-yi Râşidîn döneminden beri süregelen bahsettiğimiz dokunulmazlığın Osmanlı'da da devam ettiği şu örnek üzerinden açıkça görülebilir. Kudüs Rum Ortodoks Patriğine bağlı Kıbrıs'ta bulunan Ayiosyani ve Ayiosyorgi Manastırlarına ait zeytin ağaçları ve diğer emlaktan usule aykırı olarak öşür istendiğinde Patrik Atanasyus'un İstanbul'a gerekli şikayetleri yapması üzerine İstanbul'dan Kıbrıs Muhassılı ve nâibine hitaben yazılan 1250/1835 yılına ait emirde Patrik Atanasyus'un elinde bulunan berat ve Hazine-i Âmirede bulunan Piskopos Mukâtaası defterleri incelenmiştir. Bu inceleme sonucunda patrikliğe bağlı yerlerde bulunan manastır ve kiliselere ait bağ, bahçe, çiftlik, panayır, ağaç vs. mülklerine eskiden olduğu gibi dışarıdan müdahale edilmeyip idarelerine bırakılmıştır. Bu müdahale Divân-ı Hümayun tarafından verilen şu cevapla önlenmiştir: "...kiliselerine müte'allık bağ ve bahçe ve çiftlik ve değirmen ve tarla ve çayır ve büyük ve dekâkin ve eşcâr-ı müsmire ve gayr-i müsmirelerine ve ayazma ve manastırlarına ve sâ'ir bunun emsâli kiliseye vakf olan eşyâ ve davarlarına bundan evvel Kuds-i şerîf patriği olanlar ne vechile zapt ve tasarruf edegelmışler ise patrik-i lâhik-i mersûm dahi ol vechile zapt ve tasarruf eyleyüp hilâf-ı şürût ve mugâyir-i emr-i âlf-şân kimesne tarafından bi-vech müdâhale ve ta'arruz etdirmeyesiz, şöyle bilesiz, alâmet-i şerîfe i'timâd kılarsız."⁹⁹

Kıbrıs Şer'iyye Sicilleri'nde bulunan üç kayıttan anlaşılıyor ki Ada'da Tûr-i Sînâ Manastırı'na bağlı dört manastıra ait mülkler ve vakıflar bulunmaktadır. Yine İstanbul'a yapılan bir şikâyete binaen Kıbrıs Muhassılı Osman'a hitaben yazılan emirde, Ada'daki Tûr-i Sînâ manastırlarında bulunan ruhban fukarasının, insanların hür iradeleri ile kendilerine bağışladıkları vakıfları dışında bir gelirleri olmadığı zikredilirken Girne'nin Vasilya/ Vasilia/ Karşıyaka köyünde bulunan Ayapareskevi, Karpaz kazası/ Dipkarpaz'da Eleusa (Panagia Eleusa / Kutsanmış Meryem Eleousa Manastırı), Bağın Kukla Köyü Ayios Porpos (Azize Catherine) ve Hirsofi'de Aya Orsbitis Manastırlarının isimleri verilmektedir. Mezkur belgede; "...kadîmden mevkûf ve müsakkafâtlarından mugâyir-i şürût ba'zı mütâlebât-ı muhdese ile ta'addî ve rencîde bulunduğu..."¹⁰⁰ şikayet sebebinden bahsedildikten sonra Tûr-i Sînâ Manastırına bağlı Manastır ve kiliselerine "Resûl-i Ekrem aleyhi's-selâm ve hulefâ-yı izâm hazerâtı cânib-i sa'âdet-menâkıbları tarafından ihsân buyurulan ahidnâme-i hümayûn mazmûn-ı merhamet-makrûnu üzre selâtîn-i mâziyye taraflarından yedlerine verilen ahidnâme-i şerife ve berevât ve evâmir-i münîfe müceblerince..."¹⁰¹ sahip oldukları vakıf, mülk, değirmen, dükkanlarından ve limanlardan geçişte vergi alınmadığı, eskiden olduğu gibi beratlarının yenilendiği ve bu bağlamda yapılan tacizlerin engellenmesi istenmektedir.

Yukarıda zikrettiğimiz gibi kiliselerin adına vakıf kurulmadığından gayrimüslim şahıslar da kilise rahipleri adına vakıf kurmakta ve vakıf mülkleri deftere kaydedildiği şekilde rahibin vefatından sonra gelen rahibe geçmekteydi. Fakat bu durum kilise ve varisler arasında bazı anlaşmazlıklara neden olmaktadır. Mesela Tûr-i Sînâ'ya bağlı Vasilya köyündeki Ayapraşkova Manastırı'nda vefat eden rahip Grigoryos'un terekesinde bulunan manastıra ait mülklerin varisleri tarafından istenmesi üzerine Başpiskoposun başvurusu dikkate alınarak kiliseye ait mevkuf çıkarıldıktan sonra geri kalanı varisler arasında bölüştürülmüştür. Buradan anlıyoruz ki Ebussuûd Efendi'nin fetvasına binaen Ada'daki kilise vakıfları da ruhban sınıf adına kaydedilmiştir.¹⁰²

Ada'da bulunan Tûr-i Sînâ Manastırına ait mülklerin yanında burada yaşayan insanlar ve tarım yapmak için ihtiyaç duyulan suyun karşılanması için vakfa ait su yollarının yapıldığı anlaşılmaktadır. Girne'de Korno Dağı'nın nihayeti denilen mevkiden ve Ayavasili denilen

⁹⁸ Gerekli iddia ve tartışmalar için bk. İsmail Hakkı Göksoy, "Hz. Peygamber'in Bazı Hıristiyan Topluluklara Verdiği Kabul Edilen Ahidnamelerle İlgili İngilizce Bir Kitap", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 33 (01 Aralık 2014), 249-258; İnternet Haber, "İşte Patriğin Söylediği O Mektup", (Erişim 23 Aralık 2009); Muhammed Hamidullah, *el-Vesaiku's-siyasiyye: Hz. Peygamber Döneminin Siyasi-İdari Belgeleri*. (İstanbul: Kitabevi) (Erişim 29 Mart 2021).

⁹⁹ *KŞS* 38, 30, h. 19.

¹⁰⁰ *KŞS* 38, 147, h. 137.

¹⁰¹ *KŞS* 38, 147, h. 137.

¹⁰² *KŞS* 38, 189, h. 212.

mevkilerde yapılan su yolları sayesinde akıtılan Ayapraşkova Manastırı vakfına ait tatlı suların adanın Osmanlı tarafından fethinden önce ve sonrasında manastırın kontrolünde olduğu belirtilmiştir. Manastır vakfına ait mezkûr tatlı sulara gerek yönetici gerekse de halktan kişilerin müdahalesi üzerine İstanbul'a yapılan şikâyet ve İstanbul'dan Kıbrıs muhassılı Mehmed Emin Efendi'ye yazılan uyarı yazısı ile yapılan taciz engellenmiştir.¹⁰³

Kıbrıs'ta Tûr-i Sînâ Manastırına ait 4 manastırdan 1894-1912 yılları arasında yalnızca Vasilya Ayapraşkova Manastırı ile Dipkarpaz'ın batısındaki Eleusa Manastırı aktifti. Bu manastırlara eskiden olduğu gibi 2 yıllığına Tûr-i Sînâ Manastırından gönderilen keşişler, manastırlara ait bağ, bahçe ve tarlaların işletilmesi, ürünlerin hasat edilmesiyle ilgilenmekteydiler. Günümüzde harap durumda olan iki manastıra ait su yolları mevcudiyetini korumaktadır.¹⁰⁴

Ada'da vakıflara sahip bir diğer gayrimüslim grup ise Ermenilerdi. Osmanlı, Ada'yı aldığıında Kıbrıs'ta çok fazla sayıda Ermeni bulunmamakla beraber dağınmık olarak bulunan cemaat üyeleri sonraki dönemde genel olarak Lefkoşa'da toplandılar ve devlet tarafından kendilerine kiliseler verildi. Tarihi süreçte farklı Piskoposluklara bağlı olan Ermeniler ulaştığımız belgelerde görüldüğü kadarıyla İstanbul Ermeni Patrik'ine bağlı olup Patrik'in önerisi ve hükümetin verdiği berat ile gönderilen Marhasalar tarafından idare edilmişlerdir. Ada'da Lefkoşa Karamanzâde Mahallesinde bulunan bir kilise Osmanlı döneminde ilk başlarda tuz ambarı olarak kullanılırken Ermeni cemaati ileri gelenlerinin buranın kendilerine verilmesi hususunda II. Selim'e yazdıkları bir yazı sonucunda Kıbrıs Beylerbeyi Muzaffer Paşa'ya kilisenin ibadet etmeleri amacıyla Ermenilere verilmesine dair bir emir yazılmıştır.¹⁰⁵ Mezkûr cemaate ait bir diğer kilise ise Girne'de Sourp Magar, Sourp Magar Ermeni Manastırı, Magaravank, Alevkayası Ermeni Manastırı, Ayios Makarios Manastırı, Kutsanmış Aziz Makarios Manastırı gibi farklı adlarla anılan manastırdır.¹⁰⁶ İstanbul Ermeni Patrik'i Agop döneminde Kıbrıs Marhasası seçilen Rahip Avadik'e verilen berat incelendiğinde diğer kilise yetkililerine benzer yetkiler verildiği görülmektedir: "ve kadîmden kendü âyînleri üzre kiliselerine müte'allık bağ ve bağçe ve çiftlik ve değirmen ve ayazma ve tarlalarına ve manastırlarına ve büyü ve dekâkin ve sâir bunun emsâli kenîselerine vakf olan eşya ve davarlarına bundan evvel marhasa olanlar ne vech ile zabt ve mutasarrıf ola gelmişler ise, mesfûr Avadik nâm râhib dahi ol-minvâl üzre zabt u tasarruf eyleyüp..."¹⁰⁷ Beratta geçtiği şekliyle marhasanın Ermeni cemaati ile ilgili yetkileri geniş olarak sayılırken bizim konumuz ile ilgili kısımda da açıkça ifade edildiği gibi kiliseye ait vakıflar da marhasaların kontrolüne verilmiştir. Marhasalar vakıflara mütevelliler atayarak yeni vakfedilen mevkufu teslim ve idare etmiştir. Atadığı mütevelliler de elde bulunan vakfa ait paralar ile kilise vakfı adına yeni akarât satın almışlardı. Lefkoşa'nın Karamanzâde mahallesinde sâkin Ermeni cemaatinden Avakim veled-i Sarkiz aynı mahallede bulunan ev ve eve ait bahçe ile sulama hakkını aynı mahallede bulunan Ermeni Kilisesi adına kilise mütevellisi Hagi Bogos veled-i Avraim'e 1231/1816 yılında 18000 kuruşa satılmıştır.¹⁰⁸

Gayrimüslim kiliselere ait vakıflar hakkında elimizde toplu bir kaynak olmadığından bilgilere, dağınmık olarak bulunan arşiv kayıtları içerisinde rastlamaktayız. Kayıtlarda geçen bazı bilgiler doğrudan kilise vakıfları ile ilgili olurken bazı bilgiler ise başka işlemlerle ilgili olup içerisinde kilise vakıf mülklerinden dolaylı olarak bahsedilmiştir. Örneğin Lefkoşa Karamanzâde mahallesinde 1134/1722 tarihli bir mülk satış işleminde satılan mülkün yeri tarif edilirken bir taraftan Ermeni Kilisesi Vakfı olan dükkân ile bitişik olduğu zikredilmektedir.¹⁰⁹ Bir diğer belge ise Girne'deki Ermeni Manastırı'na ait vakıf bahçelerde çalışan bahçıvan Lino bint-i Marko ve

¹⁰³ KŞS 27, 28, h. 78.

¹⁰⁴ Richter, *Greek Customs and Mores in Cyprus*, 71-72.

¹⁰⁵ Osmanlı'nın Kıbrıs'ta Ermeni cemaatine verdiği dinî haklar için bk. Gazioğlu, "Kıbrıs'ta Türk Yönetiminin Hoşgörülü Davranışı ve Hristiyan Toplumlarına Tanınan Haklar", 225-227; Zekai Altan, *Gizemli Kıbrıs* (Lefkoşa: Cinius Yayınları, 2016), 354-355.

¹⁰⁶ Çalışmamızda kullandığımız kilise ve manastırlar hakkında değerli bilgilerinden faydalandığımız Kıbrıslı arkeolog Tuncer Bağışkan'a müteşekkirimiz. Tuncer Bağışkan, "Kıbrıs Tarihinde Ermeniler", *Adres Kıbrıs Dergisi* 133 (29 Kasım 2013), 32-33.

¹⁰⁷ KŞS 16, 29, h. 49.

¹⁰⁸ KŞS 29, 68, h. 125.

¹⁰⁹ KŞS 11, 26, h. 91.

kızı Zonya'ya meçhul bir şahıs tarafından yapılan saldırı ile alakalı 1137/1725 tarihli mahkeme kayıdır.¹¹⁰

Kıbrıs'taki son gayrimüslim grup ise Ada'da sayıları ile kilise ve manastırları en fazla olan Rum Ortodoks Başpiskoposluğudur. Yine bulduğumuz kayıtlarda en fazla vakfa sahip kilise sayısı bu gruba aittir. Yukarıda Rum Ortodoks Kilisesi fukarasına vakfedilmiş ve elimizde vakfiyesi olan yedi vakıf dışında gerek satış gerekse de başka konularda şer'iyeye sicillerine konu olan dâvalarda söz edilmiş vakfa sahip en az on iki kilise ve manastır mevcuttur.

Kiliselerin vakfı başpiskopos tarafından atanan rahip ya da mütevellî tarafından idare edilmiştir. Mütevellîlerin vakıf hakkında yaptıkları işlemler kadı tarafından takip ve kontrol edilmekteydi. Lefkoşa'nın Analyonda/ Analionda Manastırı'na ait aynı köydeki boş arazinin ve elli kök zeytin ağacının vakfa fayda sağlamadığı, buranın Assimo veled-i Tomassin isimli zimmîye 2000 akçeye satılarak bunun yerine vakfa yarar sağlayacak bir bahçe satın almanın daha uygun olduğu görüşü kadıya sunulmuş ve şahitler huzurunda uygun bulunarak mevkûfat satılmıştır.¹¹¹ Bunun tam tersi mütevellîlerin vakfa mülk satın aldığı da görülmüştür. Lefkoşa'nın Bodamya köyünde bulunan Archangel Michael Trypiotis Kilisesi vakfının 1110/1699 yılında mütevellîsi olan İstefani veled-i İstefani on üç kök zeytin ağacını vakıf adına Filori ve Mihail isimli zimmîlerden on esedî kuruşa satın almıştır.¹¹² Yine aynı şekilde Lefkoşa'ya bağlı Paliometocho adıyla bilinen köyde bulunan Panagia (Meryemana) Chryssalaktousa kilisesi için Elisava bint-i Paskali isimli zimmîye ait Serez köyünde bulunan altı dönüm bağ ile şirahâne olan üç küplük yerini kilise mütevellîleri Valyandi veled-i Kostantin, Çiryako veled-i Yani ve Vodvizo veled-i Petro'ya 1680 akçeye satın almışlar.¹¹³

Müslümanlar tarafından oluşturulan vakıflara ait akârâtın gayrimüslimlere kiraya verildiği görüldüğü gibi bunun tam tersi de mümkündür. Lefkoşa'da ticaretin yoğun olarak yapıldığı çarşılarında kilise fukarası için bağışlanmış ya da ticaret için kilise tarafından satın alınıp vakfa bağışlanmış dükkanlar bulunmaktaydı. Bunlardan bir tanesi olan 1045/1635 yılında II. Selim vakıf akârâtından Bedesten kapısı içerisinde Tribiyodi Kilisesi vakfına ait bir dükkân, aylık 31 akçeye olmak üzere on yıllığına Müslüman ahalden Terzi Ali bin Abdullah'a kiralanmıştır. On dört ay geçtikten sonra vakıf mütevellîsi Marat veled-i İmirşah'ın kiracıyı haksız yere dükkândan çıkarmak istemesi üzerine kiracı kadıya başvurmuş ve mahkeme mütevellîyi haksız bularak kiracı lehine karar vermiştir.¹¹⁴

Kadı huzurunda sonuca bağlanan diğer davalar ise Girne/ Larnaka Köyü/ Kozanköy'de bulunan Panagia Katharon Manastırı¹¹⁵ ile Lefkoşa'da Kafesli Mahallesinde bulunan Ayios Kassianos Kiliseleri¹¹⁶ hakkındadır.

Kiliselerin tamir ve tadilatları izne tâbi olmakla birlikte müsakkafâtı için çıkan masraflar kiliselerin bütçesinden karşılanmaktaydı. Bütçenin yetmediği durumlarda vakıf mülklerinin satıldığı görülmektedir. Lefkoşa'da Chrysaliniotissa/ İlyonesse Mahallesinde bulunan Panagia Chrysaliniotissa Kilisesi müsakkafâtı topraktan bina edildiği için harap duruma geldiği ve acilen tamir edilmesi gerektiğini mahkeme huzurunda dile getiren mütevellî Nikola veled-i Luizu elinde bulunan fetvaya binaen vakfa ait olan 6 dönümlük dut bahçesini ve derununda bulunan 3 odalı evi ve su kuyusu dolabı içeren mevkuf bahçeyi satarak müsakkafâtı tamir etmek için kadıdan izin istemektedir. Yapılan inceleme sonucunda vakıf mülkünün tadilata acil muhtaç olduğu göz önünde bulundurularak mütevellîye mevkufun satma yetkisi verilmiştir. Nihayetinde yapılan açık artırmada mülk 500 kuruşa Abdi bin Ali'ye satılmıştır.¹¹⁷ Bu davalardan da açık olarak kâdının Müslüman vakıflarında olduğu gibi gayrimüslim vakıfları üzerindeki nezareti ve son karar verici merci olduğu ortaya çıkmaktadır.

¹¹⁰ KŞS 12, 51, h. 185.

¹¹¹ KŞS 1-B, 47, h. 73.

¹¹² KŞS 6, 59, h. 176.

¹¹³ KŞS 4, 132, h. 310.

¹¹⁴ KŞS 4, 131, h. 307.

¹¹⁵ KŞS 12, 27, h. 103.

¹¹⁶ KŞS 14, 104 h. 466.

¹¹⁷ KŞS 15, 40, h. 173.

Sonuç

İnsanoğlunun, muhtaç olana yardım etme duygusu ve dinlerin bu duyguyu beslemesinden doğan vakıf birçok millet ve medeniyette görülmektedir. Osmanlı Devleti Kıbrıs adasını almadan önce burada mevcut olan Katolik ve Ortodoks kiliselerinin ve bu kiliselere ait mülk ve vakıflarının olduğu arşiv kayıtlarından anlaşılmaktadır. Özellikle Kıbrıs'ın fethi ve sonraki dönemi kapsayan mühimme defterlerinde, camiye tahvil edilen ya da mülk olarak satılan Katolik kiliselerinin yanı sıra aktifliği devam eden Tûr-i Sînâ Manastırının ve diğer kiliselerin de vakıfları olduğu dair çok sayıda hüküm bulunmaktadır.

Gayrimüslim vakıfları ile ilgili yetkili merci, diğer vakıflarda olduğu gibi, şer'î mahkemelerdir. Gerek vakıfların onaylanması gerekse vakıflarla ilgili ihtilafların giderilmesi bizzat kadı huzurunda yapılmaktadır. Nitekim kadı huzurunda görülen bu işlemler ve İstanbul'dan da Kilise ve vakıflarla ilgili gelen berat, ferman vb. yazıların sicillere kaydedildiği görülmektedir. Yapılan akademik çalışmalarda bir makale dışında genel olarak Müslüman vakıfları üzerinde durulmuş ve Kıbrıs'taki gayrimüslim ve kilise vakıfları ihmal edilmişlerdir. Bu makalemizde Kıbrıs Şer'iyye Sicillerinde yaptığımız araştırma neticesinde daha önce yapılan çalışmada değinilen yedi vakfa ilave olarak dört şahıs vakfı ve yirmi bir kilise vakfı tespit edilip incelenerek tahlil edilmiştir.

Adadaki gayrimüslim vakıfları incelendiğinde bütün cemaatler tarafından vakıfların kurulduğu görülmektedir. Nitekim vakfiyesi elimizde olan on bir vakıftan bir tanesi Yahudi, iki tanesi Ermeni, sekiz tanesi de Rumlar tarafından kurulmuştur. Vakfiyesi elimizde olmayıp yalnızca cemaatleri tarafından fukarası ya da rahiplerinin faydalandığı kiliselerden Rum Ortodoks on dört, Ermeni iki, Tûr-i Sînâ Başpiskoposluğuna bağlı dört ve Kudüs Rum Patrikliğine bağlı iki kilise ve manastır bulunmaktadır. Bunlardan yalnızca bir tanesi Yahudiler tarafından kurulmuş ve mevkuf Yahudi cemaatinin faydasına geliri de başka bir dinin mabedine şart koşulmuştur. Diğer vakıfların hepsi vâkıfın mensubu olduğu dinin fukarasının ya da din görevlilerinin istifadesine sunulmuş ve mütevellilerin de bu kiliselerin mütevellisi olması şart koşulmuştur. Hayri vakıf kurmada Müslümanlarla aynı hak ve sorumluluklara sahip olan gayrimüslimlerin de bu şartlardan bir ya da birkaçını yerine getirmediği zaman kurdukları vakıfların iptal edildiği görülmektedir. 1045 tarihli Avraşım vakfının hukuka uygun olarak kurulmadığı tespit edildiğinden iptal edilmiştir.

Kaynakça

- Akgündüz, Ahmed. *İslam Hukukunda ve İslam Tatbikatında Vakıf Müessesesi*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1. Basım, 1996.
- Alasya, Halil Fikret. *Kıbrıs Tarihi ve Kıbrıs'da Türk Eserleri*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1977.
- Altan, Zekai. *Gizemli Kıbrıs*. Lefkoşa: Cinius Yayınları, 3. Basım, 2016.
- Atun, Ata. "Tarihin Derinliklerinde Kaybolmuş Kıbrıs'lı Azize Katerina". *Folklor Edebiyat Dergisi* 9/35 (ts.), 175-179.
- Bağışkan, Tuncer. "Kıbrıs Tarihinde Ermeniler". *Adres Kıbrıs Dergisi* 133 (29 Kasım 2013), 32-33.
- Berki, Ali Himmet. *Vakıflar*. 2 Cilt. İstanbul: Cihan Kitaphanesi, 1940.
- Berki, Ali Himmet. "Vakıfların Hukuk, Mahiyeti, İnkışafı ve Tekâmülü, Cemiyet ve Fertlere Sağladığı Faideler". *Vakıflar Dergisi* 6 (1965), 9-15.
- Ceyhan, Muhammed. *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Mülk ve Vakıf Edinimi (18. yüzyıl)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016.
- Çiçek, Kemal. "Kıbrıs (Osmanlı Dönemi)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 25/374-380. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Demirkent, Işın. "Kıbrıs (Tarih)". *Kıbrıs*. 25/371-374. Ankara: TDV Yayınları, 2002. <https://cdn.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/25/C25023420.pdf>

- Dündar, Recep. *Kıbrıs Beylerbeyliği (1570-1670)*. Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1998.
- Düzdağ, Mehmet Ertuğrul. *Fetvalar: Ebusuud Efendi*. İstanbul: İ.İ.A Yayınları, 1972.
- Erdoğru, M. Akif. "Kıbrıs Ermenileri Üzerine Notlar (1580-1640)". *Tarih İncelemeleri Dergisi* 17/1 (01 Haziran 2002), 1-12. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/egetid/68755>
- Gazioğlu, Ahmet C. "Kıbrıs'ta Türk Yönetiminin Hoşgörülü Davranışı ve Hristiyan Toplumlara Tanınan Haklar". *Kıbrıs'ın Dünü-Bugünü Uluslararası Sempozyumu, Gazi Mağusa, 28 Ekim - 2 Kasım 1991*. ed. Güner Göktuğ-Sabahattin İsmail. 215-229. Ankara: Doğu Akdeniz Üniversitesi ve Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayınları, 1993.
- Göksoy, İsmail Hakkı. "Hz. Peygamber'in Bazı Hristiyan Topluluklara Verdiği Kabul Edilen Ahidnamelerle İlgili İngilizce Bir Kitap". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 249-258. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sduifd/611743>
- Günay, Hacı Mehmet. "Vakıf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 42/475-479. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Internet Haber. "İşte Patriğin Söylediği O Mektup". Erişim 23 Mart 2021. <https://www.internethaber.com/iste-patrigin-soyledigi-o-mektup-223231h.htm>
- Hakeri, Bener Hakkı. *Başlangıcından 1878'e Dek Kıbrıs Tarihi*. Lefkoşa: Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı, 1993.
- Hamidullah, Muhammed. *el-Vesaiku's-siyasiyye : Hz. Peygamber Döneminin Siyasi-İdari Belgeleri*. İstanbul: Kitabevi Yayınları. Erişim 29 Mart 2021. <http://ktp.isam.org.tr/ktp/recordview.php?idno=178532&ele=%3D&wKitaplar=vesaik&wYazarlar=muhammed+hamidullah>
- Hamidullah, Muhammed. *İslam'da Devlet İdaresi*. çev. Kemal Kuşcu. İstanbul: Beyan Yayınları, 1998.
- Hill, George. *Kıbrıs Tarihi: Osmanlı ve İngiliz İdaresi Dönemi 1571-1948*. çev. Nazım Can Serbest. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016.
- Hüsrev. *Gurer ve Dürer*. çev. Arif Erkan. 4 Cilt. İstanbul: Eser Neşriyat, 1979. <http://ktp.isam.org.tr/ktp/recordview.php?idno=59122&ele=%3D&wYazarlar=arif+erk an>
- Jennings, Ronald C. *Christians and Muslims in Ottoman Cyprus And The Mediterranean World 1571-1640*. New York: New York Universty Press, 1993.
- Karataş, Ali İhsan. "Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlere Tanınan Din ve Vicdan Hürriyeti". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/1 (2006), 267-284.
- Kenanoğlu, M. Macit. *Osmanlı Millet Sistemi: Mit ve Gerçek*. İstanbul: Klasik Yayınları, 4. Basım, 2017.
- Kermeli, Eugenia. "Ebû's-Su'ûd'a Göre Kilise Vakıfları Osmanlı Hukukundaki Teori ve Pratiği". çev. Özcan Özgen. *Vakıflar Dergisi* 34 (2010), 165-176.
- Konan, Belkıs. "Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumuna İlişkin Bir Değerlendirme". *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 64/1 (01 Mart 2015), 171-194. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/auhfd/510625>
- Korkmazer, Sıddık. *Lala Mustafa Paşa ve Kıbrıs'taki Vakıfları*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans tezi, 2014.
- Köprülü, Mehmed Fuad. *İslam ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2005.
- Kur'ân-ı Kerîm, ts.
- Luke, Harry C. *Türk idaresinde Kıbrıs 1571-1878*. çev. Ali Çakıroğlu. Lefkoşa: Galeri Kültür Yayınları, 2014.

- Metin, Hüseyin. *Kıbrıs Tarihine Toplu Bir Bakış*. Lefkoşa: Halkın Sesi Basımevi, 1. Basım, 1959.
- Müslim b. el-Haccac. *Sahihi Müslim*. ed. Muhammed Fuad Abdülbaki. Beyrut: Dâru İhyai't-Türaasi'l Arabi, 1956.
- Ostrogorski, Georgije. *Bizans Devleti Tarihi*. çev. Fikret İşıltan. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 7. Basım, 2011.
- Ömer Hilmi Efendi. *Ahkâmü'l-evkaf*. İstanbul: Matbâ-i Âmire, 1307.
- Öz, Mehmet. "Reâyâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 34/490-493. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Özel, Ahmet. "Gayrimüslim". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 13/418-427. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Öztürk, Nazif. *Menşei ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1983.
- Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. 3 Cilt. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993.
- Richter, Magda H. Ohnefalsch. *Greek Customs and Mores in Cyprus*. Nicosia: Laiki Group Cultural Centre Publication, 2006.
- Ruben, Walter. "Budhist Vakıfları Hakkında". *Vakıflar Dergisi* 2 (1942), 173-184.
- Samani, Hasan. *Tanzimat Devrinde Kıbrıs (1839-1878)*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 2006.
- Satış, İhsan-Ceyhan, Muhammed. "Kudüs Rum Patrikhanesi". *Bellekten* 79/285 (01 Ağustos 2015), 675-712. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ttkbellekten/688472>
- Şengil, Mustafa. *Osmanlı'dan Günümüze Kıbrıs İnanç Tarihi*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Tamçelik, Soyalp-Kasapoğlu, Mustafa Kemal. "Kıbrıs'ta Kurulan Gayrimüslim Vakıfları ve Özellikleri (non-Muslim Foundations constituted in cyprus And Their characteristics)". *Osmanlı Dönemi Kıbrıs Vakıfları*. 279-338. Lefkoşa: Yakın Doğu Üniversitesi Yayınları, 2017.
- Yediyıldız, Bahaeddin. *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi Bir Sosyal Tarih İncelemesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2003.
- Yıldız, Kenan. "Aykırı Vakıflar: Osmanlıda Fukarâ-yı Müslimîni de Gözeten Gayrimüslim Vakıfları". *Osmanlı Araştırmaları* 54 (21 Haziran 2019), 141-198.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *12 Numaralı Muhimme Defteri* [A.DVNSMHHM]. No. 12.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *16 Numaralı Mühimme Defteri* [A.(DVNSMHHM)]. No. 16.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *31 Numaralı Mühimme Defteri* [A.(DVNSMHHM)]. No. 31.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *İrâde-Hariciye* [İ.HR]. No. 142, Gömlek No. 7480.
- Kıbrıs Şer'îye Sicil Defteri*. KKTC Millî Arşiv, No. 1-A
- Kıbrıs Şer'îye Sicil Defteri*. KKTC Millî Arşiv, No. 1-B.
- Kıbrıs Şer'îye Sicil Defteri*. KKTC Millî Arşiv, No. 2.
- Kıbrıs Şer'îye Sicil Defteri*. KKTC Millî Arşiv, No. 4.
- Kıbrıs Şer'îye Sicil Defteri*. KKTC Millî Arşiv, No. 6.
- Kıbrıs Şer'îye Sicil Defteri*. KKTC Millî Arşiv, No. 9.
- Kıbrıs Şer'îye Sicil Defteri*. KKTC Millî Arşiv, No. 10.

- Kıbrıs Şer'îye Sicil Defteri*. KKTC Millî Arşiv, No. 11.
Kıbrıs Şer'îye Sicil Defteri. KKTC Millî Arşiv, No. 12.
Kıbrıs Şer'îye Sicil Defteri. KKTC Millî Arşiv, No. 14.
Kıbrıs Şer'îye Sicil Defteri. KKTC Millî Arşiv, No. 15.
Kıbrıs Şer'îye Sicil Defteri. KKTC Millî Arşiv, No. 16.
Kıbrıs Şer'îye Sicil Defteri. KKTC Millî Arşiv, No. 21.
Kıbrıs Şer'îye Sicil Defteri. KKTC Millî Arşiv, No. 26.
Kıbrıs Şer'îye Sicil Defteri. KKTC Millî Arşiv, No. 27.
Kıbrıs Şer'îye Sicil Defteri. KKTC Millî Arşiv, No. 28.
Kıbrıs Şer'îye Sicil Defteri. KKTC Millî Arşiv, No. 29.
Kıbrıs Şer'îye Sicil Defteri. KKTC Millî Arşiv, No. 32.
Kıbrıs Şer'îye Sicil Defteri. KKTC Millî Arşiv, No. 38.
Kıbrıs Şer'îye Sicil Defteri. KKTC Millî Arşiv, No. 41.
Kıbrıs Şer'îye Sicil Defteri. KKTC Millî Arşiv, No. 44.
Kıbrıs Şer'îye Sicil Defteri. KKTC Millî Arşiv, No. 45.
Kıbrıs Şer'îye Sicil Defteri. KKTC Millî Arşiv, No. 46.
VGMA, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi. *Lala Mustafa Paşa Vakfiyesi*. No. 746, sayfa 163, sıra 70.